

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

I

Bülent Durgun

1919 yılı Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen ortadan kalkmasının temellerinin Paris Barış görüşmeleri sırasında atılmaya başlandığı ve bu görüşmeler daha sona ermeden Sevr olarak adlandırılacak olan Barış Antlaşması'nın uygulamasına geçildiği zamanı teşkil eder. Bu uygulama çerçevesinde İzmir'de, İngilizler'in emperyalist emellerini gerçekleştirebilmeleri amacıyla Yunanlı ve Rum araçları tarafından işgal ediliyordu.

İşgal yılları süresince İzmir'in ekonomik yapısı, bu döneme gelmeden evvel "Milli İktisad"ı oluşturabilmek çabasındaki İttihatçılar tarafından Birinci Dünya Savaşı süresince bütün Osmanlı topraklarında olduğu gibi bölge ekonomisinden de soyutlanmış bulunan azınlıkların ve İtilaf Devletleri'nin mali yaşantıyı kontrol altına almak yolundaki mücadelesini sergiler.

A. İşgal Yıllarında İzmir Ekonomisi'nin Sektörel Analizi

Ekonominin bu dönemde göstermiş olduğu eğilimleri daha detaylı görebilmek için sektörleri şu alt başlıklarda ele alacağız:

1. Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık Sektörü
2. Sanayi Sektörü
3. Ulaşım ve Haberleşme Sektörü
4. Madencilik Sektörü
5. Mali Durum ve Bankacılık Sektörü
6. Ticaret Sektörü

BÜLENT DURGUN

Tarım, Hayvancılık ve Ormanlık Sektörlerinin Durumu:

Dünya ekonomik iş bölümü içinde kendisine tarım ürünleri elde etme görevi düştüğü safsatasına inanmış bulunan Osmanlı yöneticilerinin kontrolünde bulunan Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı bir yapı sergilemektedir. Genel ekonomik yapıdan ayrı bir şekilde değerlendirilemeyecek olan, İmparatorluğun en önemli liman kentlerinden birisini oluşturan İzmir'in ekonomisi de 'Batı Anadolu hinterlandında üretilen tarım mamüllerine bağlı bir görüntü içinde bulunuyordu'¹.

İzmir'de ve Ege'de tarım üretiminin esasını I. Dünya Savaşı öncesinde de olduğu gibi, yurt dışı piyasaların taleplerini karşılamaya yönelik mamüller oluşturuyordu. Bunların başında üzüm, incir gibi direkt tüketime yönelik ürünler olmakla beraber, pamuk ve tütün gibi sanayi sektörünün hammaddelerini teşkil eden mamüller yurt dışı pazarlarına özellikle A.B.D. , İngiltere, İtalya ve Fransa gibi ülkelere sevk ediliyordu.

Yunan işgalinin etkisini fiilen yaşayan İzmir ve Batı Anadolu, Milli Mücadele'nin en önemli mekanını oluşturuyordu. Bu olgunun bölge tarımı üzerinde göstermiş olduğu doğrudan ve dolaylı olumsuzlukların yansımalarını İzmir'in ekonomisinde görmek mümkündür.²

I. Dünya Savaşı süresince İttihat ve Terakki Hükümeti'nin azınlık ve yabancılara tüm İmparatorluk sınırlarında uygulamış oldukları politikalar neticesinde İzmir'den de yurt dışına göç etmiş bulunan Yunanlı ve Rumlar Mondros Mütarekesi'nin ardından tekrar kente dönmeye başlamışlardı³. Ege'nin çeşitli yörelerinde bulunan Rumlar da İzmir'in işgal edileceğini hissetmelerini müteakip kente göç etmeye başlamışlardı⁴. Bir kısmı Balkan Harplerinden sonra gelip yerleşmiş bulunan Türkler için göçebe hayatı, kenti terk ediş ve güvenli bir ortam

¹ Hüseyin Karakayalı, *Ekonomi Kuramı*, Bilgehan Matbaası, İzmir 1989, s. 33; Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları 18/, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara Ağustos 1987, s. 20; Kemal Arı, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/3, s. 33; Bu dönem ve sonrasındaki nüfus hareketleri hakkında teferruatlı bilgi için bkz.(bakınız) aynı yazar, *Büyük Mücadele (Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925))*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, T. T. K. Yayınevi , Ankara 1990, s. 67; Bülent Durgun, *1919- 1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998, s. 173-201

² İbn'ül Cemal M. Ragıb, "Güzel İzmir'de Vaziyet-i İktisadiye", (*a. g. m. I.* olarak kısaltılacaktır.), *Türkiye İktisat Mecmuası* 1/3, Mart 1922, s.74-76

³ Engin Berber, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1993, s. 228; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, (*a. g. e. I.* olarak kısaltılacaktır.), T. T. K. Basımevi, Ankara 1994, s. 166; Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, T. C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1994, s. 31;

⁴ Engin Berber, *a.g.e.* , s. 228; Nail Morali, *Mütarekede İzmir Olayları*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1973, s. 38; Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu (Ara bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış)*, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, Çeviren: Volkan Aytar, İstanbul 1996, s. 210 ; Bülent Durgun, *a.g.e.* , s. 16, 104-105

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

arayışı işgal öncesinden başlayıp, işgalin sonuna kadar zorluklar içinde devam edecekti⁵.

Nüfus dalgalanmalarının yanı sıra, tarım üretiminin en temel iş gücünü oluşturan Müslüman Türk unsurun uzun zaman süren savaşlar sonunda nitelik ve nicelik yönünden azalmış bulunması bölgenin tarım üretimini olumsuz etkiliyordu. Asker kaçaklarının ve topraklarını savunmak için dağlara çıkan efelerin üretime katılmaları uzun zaman alacaktı⁶. Nüfus dinamiklerinin yerine oturması ve üretim için yeterli bir hale gelmesi ancak Cumhuriyet yıllarında olabildiği⁷.

Teknolojik gelişmelerin tatbik edilmediği⁸ bölge tarımında hala tarih öncesi tekniklerle üretim yapılıyordu⁹ sulama şebekesi ve drenaj sistemleri de bulunmamaktaydı¹⁰. Tarımın sulaması yağışlara bağlanmış bir şekilde yapılmaktaydı. Bununla birlikte incelediğimiz zaman içinde İzmir'e düşen yağış miktarı üreticiyi sevindirir bir mahiyette gelişmişti¹¹.

Yunan işgalinin tarımsal üretime olan olumsuz etkileri çeşitli şekillerde cereyan etmişti. İşgal, öncelikle İttihat ve Terakki Partisi'nin geliştirmeye çalıştığı üretim ve tüketim kooperatiflerine, halkın ve üyelerinin destelerine ve yeniden yapılanma çalışmalarına rağmen¹² büyük zararlar vermişti¹³. Daha sonra Yunanlıların işgalle birlikte izlemiş oldukları olumsuz politikalar ve tutumlarla, Rum çetecilerinin, Türk asker kaçaklarının ve dağlardaki eşkıyaların yağmacı, talancı tutumları neticesinde bölgeden kaçarak göç etmemiş bulunan¹⁴ Türk üreticiler saymış olduğumuz etkenlerden korktuklarından tarlalardaki mahsullerini

⁵ Bülent Durgun, a.g.e. , s. 15, 104

⁶ Türkan Çetin, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* I/3, s. 176

⁷ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, İstanbul 1993, s. 33-34

⁸ H.Siren Bora, "Or Yehuda", *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 390

⁹ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 18; Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Kasım 1994, s. 102

¹⁰ A.g.e. , s. 106

¹¹ Ahenk, 9 Nisan 1938; Çağlar Keyder, a. g. m. , s. 20

¹² Ahenk, 19 Teşrinisani 1335,

"Balçova Köyü İhtibar ve Satış Ortaklığı Sebze Hanı:

Satış Mahalli: İzmir'de Kemeraltı'nda Beğ Hanı köylülerin alınlarının teriyle yetiştirdikleri mahsulatı değeri ile satmak ve köylülerimize ikrazatda bulunmak maksadı ile teşekkül eden iş bu müessesese muamelesinin ciddiyet ve intizamıyla İzmir civarında bilumum, bahçıvanlık ... (yapanların) itimadını kazanmıştır.

*Müessesemiz bu kere taşra ile de muamele icrasına karar verilmiştir. Taşra tüccarları tarafından üzüm, incir, ceviz, ... buna benzer gerek kuru ve gerek yaş meyve gönderildiği takdirde piyace (piyasa) üzerine ... hat bedellerini en seri vasıta ile irsan etmeyi taahhüt eder malları şimendiferden çıkarmak için memur mahsus istihdam edildiğinden sahiplerinin masraf ederek İzmir'e gelmesine hacet yoktur. Gönderilen mal için avans verir.": Özlem Yıldırım, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında, Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Durumu" *Ç.T.T.A.D. II/4*, s. 103*

¹³ A.g.m. , s. 103

¹⁴ Vedat Eldem, a. g. e. I. , s. 165

toplayamıyorlardı¹⁵. Yunan işgalinin olumsuz etkileri en güzel şu sözlerle özetlenebilir¹⁶:

"... bir milyon kantarı mütecaviz istihsalat hesab edilmiş ise de 1335 (1919) senesi Mayısında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali altına alınması yüzünden tahdis eden vaziyet mahsulün bir çok yerlerde toplattırılmasını akim bırakmış ve bilahare vesait-i nakliyenin angaryaya alınması ziraat mallarının İzmir'e getirilememesine sebebiyet vermiş ve bir çok yerlerde depo edilmiş mallar yanmıştır..."

Mütareke ile birlikte kapitülasyonlar, Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri yeniden bölge ekonomisinin sırtına bir kambur gibi binerek yerleşmişlerdi. Bu sayede yabancılar İzmir'in de ekonomisinde söz sahibi olmuşlar ve kontrolü ellerine geçirmişlerdi¹⁷. "Reji idaresi bu dönemde sömürüsünü silahlı korucuları ile devam ettiriyordu. Buna karşılık tütün kaçakçılığı da asker kaçakları ve eşkıyalar tarafından sürdürülüyordu."¹⁸ Yunan İdaresi tütün kaçakçılığına müsaade etmiyor bu tarz girişimlerde bulunanlar cezalandırılıyorlardı¹⁹.

Vergi sistemi ise 1919'da 1909 yılı düzenlemelerine uygun olarak işlemekteydi²⁰. Öşür % 12,5 oranında alınırken²¹, arazi vergisi olarak, öşür veren toprak sahiplerinden % 0,6, öşür vermeyen arazi sahiplerinden %1 alınıyordu²². Ancak bu dönemde otoritesini elinden kaçırmış ve gücünü yitirmiş bulunan Osmanlı İmparatorluğu Devleti vergilerini toplamakta zorlanırken, topladığı vergileri de ambarlardan nakiedemeyerek çürümeye terk etmek zorunda kalıyordu²³.

1914 yılında 66 milyon dönüm arazide yapılan hububat üretimi 1919 yılında 35 milyon dönüme düşmüştü, doğal olarak bu da üretilen ekmeklik hububatın % 50 oranında düşmesine neden olmuştu²⁴.

¹⁵ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 3. Baskı, Ankara 1982s. 48; İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul Nisan 1987, s. 79

¹⁶ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 164 - 165

¹⁷ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 166. "Anadolu'nun bir milyon kantar palamut mahsulü binlerce Türk zürra'nın (çiftçinin) mesai ve faaliyeti sayesinde İzmir'e akıp gelmekte ve İzmir'de belli başlı otuz kadar ticarethanenin iktirasat rekabet kariyesi arasında bu mahsulün zürra'ya faide bahş netayic vermektan çok uzak bulunduğu görülmekte idi. En ziyade şayan-ı teessif olan nokta şu otuz ticarethanenin içinde en mütenain ve müstefid olanlar Avrupa ve Amerikayla iş yapan ve birkaç büyük alıcı ecnebi ticarethaneleri olması idi."; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 4. Bası, Ankara 1995, s. 544

¹⁸ Bülent Durgun, a.g.e. , s. 105; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 144

¹⁹ *Ahenk*, 6 Temmuz 1335, (Yunan Divanı Harp Mahkemesi tütün kaçakçılığı ile suçlanan Hüseyin isimli bir Türk'ü yirmi gün hapse mahkum ediyordu.B. D.)

²⁰ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 126

²¹ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 42

²² Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 107

²³ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 164 - 165; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 221

²⁴ Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisad Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 384-385

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

"1920'lerde köylü ailelerinin % 40'ı toprağın %80'ine sahipken ancak bir miktar artık ürün elde edebiliyorlardı. Bununla birlikte kalan % 60 oranındaki köylü aileleri, işlettikleri % 20'lik tarım alanından artık ürün alamıyorlardı. İzmir'de Türkler tarım alanlarının 53694 dönümüne sahipken 'Rumlar 176 bin 877 dönüm, yabancılar 175 bin 119, Ermeniler, 5 bin 471, Museviler de 561 dönüme sahiptiler.' Bu bölgedeki tarımsal işletmelerin büyüklüğü ticari ve sanayi nitelikli ürünlerin etkisindeydi. İzmir'de ortalama tarımsal işletme büyüklüğü 45 dönümdü. İzmir'deki tarımsal işletmeler % 18'i 10 dönümden daha az % 36'sı 11-50 dönüm, %46'sı 51 dönümden daha büyük arazilerden oluşuyordu. İzmir'de ekili arazinin % 73'ünde tahıl ürünleri, (436905 hektar), % 4'ünde sebze (24207 hektar), % 6'sında sanayi bitkileri (34665), % 17'sinde üzüm (104434 hektar) yetiştiriliyordu. " ²⁵

Batı Anadolu toprakları, Türkiye'deki ekili ve dikili arazinin % 22'sini oluştururken, İzmir'in 1922 yılında 12 bin kilometrekarelik üretim yapılan ²⁶ topraklarının kullanım olarak dağılımı aşağıdaki gibiydi ²⁷:

Ekili-Dikili topraklar	: % 35
Nadas Toprakları	: % 3
Ormanlar	: % 20
Çayırlar ve Otlar	: % 14
Ürün Vermeyen Yerler	: % 28

Batı Anadolu'da İncir ve Üzüm Üretilen Araziler Şöyledir ²⁸:

Ürün	Mıntıka	Üzüm (dönüm)	İncir (dönüm)
Aydın		49250	410732
İzmir		425464	54703
Manisa		274450	5600
Muğla		18450	18870

Bu arazi üzerinde yapılan üretimin yıllara göre görünümü ise aşağıdaki gibiydi ²⁹:

²⁵ Bülent Durgun, *a.g.e.*, s. 110

²⁶ İbn Cemal M. Ragıb, "İzmir Livasının Zirai İstihsalatı", (*a. g. m. II.* olarak kısaltılacaktır.), *Türkiye İktisat Mecmuası*, 12 Temmuz 1923, s. 118 - 119

²⁷ Kazım Çavdar, *İzmir*, Bilgehan Matbaası, İzmir 1986, s. 40

²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Ankara 1931, s. 43 - 44

²⁹ * *Türkiye İktisad Mecmuası*, Mayıs 1922, s.134; Tür- Dav, Bilal EREN, *Osmanlıca - Türkçe Lügat*, Nisan 1994, "KIYYE: Okka. Eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü. Kıyye-i atika da denir. Şimdiki 1282

BÜLENT DURGUN

Yıl	Aydın Vilayeti	Ege	Bölgesi
	İncir (kıyeyi atk)*	İncir (100 ton)**	Üzüm (100 ton)**
1918	12450000	18	26
1919	11285000	16	30
1920	17593000	21	18
1921	16092000	21	34
1922	-	28	37
1923	-	20	37

1922 yılında İzmir'de yapılan üretimin bazılarının durumu aşağıda gösterildiği gibidir³⁰:

Cinsi	Miktarı (kıyeye)
Hububat	54466286
Zeytin Tanesi	37221256
Kuru Üzüm	8185280
Tütün	4357217
Kuru İncir	2681136
Pamuk Kozası	999816
Palamut	683790
Meyan Kökü	398224
Pamuk	512
Yekün	108993517

1922 yılı genel üretiminin ilçelere dağılımı ise şöyledir³¹:

Gram." ; ** Hamit Sadi (Selen), *İktisadi Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 1937, Ekler; *İstatistik Yılığ*, 1930 İstanbul, s. 182; "Ege bölgesi incir ve üzüm üretimini" Şevket Süreyya Aydemir , a. g. m. I. , s. 44'de Türkiye üretimi olarak değerlendirmektedir.

³⁰ İbn Cemal M. Ragıb, a. g. m. II., s. 118 - 119

³¹ A.g.. m., aynı yer

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

İlçe	Ürün	Kuru Üzüm (kıyye)	Zeytin Tanesi (kıyye)	Hububat (kıyye)
İzmir		2346856	6960000	3572972
Nif		2427200	1358000	1423440
Karaburun		438000	1532000	559776
Bergama		23304	11524000	13510432
Menemen		841376	688000	11031168
Foça		168600	924000	825936
Çeşme		205104	584000	496272
Urla		1305160	1952000	681936
Seferihisar		409328	1297600	646656
Kuşadası		14944	284360	753984
Yekün		8179872	27103960	33502572

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Türkiye genelinde yıllık 800.000 ton üzüm, 70.000 ton incir, 131.400 ton zeytin üretimi yapılmaktaydı³². Bazı ürünlerin Türkiye genelindeki yıllara göre yapılan üretimi ise şöyledir³³

Yıl	Ürün	(1000 ton):				Toplam	Tütün
		Buğday	Arpa	Mısır	Bakliyat		
Harpden önce		3903	1700	325	264	6192	18,5(1918)
1919		2154	1284	280	150	3868	19,6
1920		-	-	-	-	-	29
1921		2042	980	295	132	3449	15,5
1922		-	-	-	-	-	20,5

İhraç maddelerinin durumu aşağıdaki gibidir³⁴

³² Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, (a. g. m. I. olarak kısaltılacaktır.), Milliyet Yayınları, Mart 1971, s. 28; Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 76

³³ Vedat Eldem, *a. g. m. I.*, s. 385; Hububat toplamını kendimiz hesaplarken, tütün değerlerini Hamit Sadi Selen, *a. g. e.*, Ekler'den aldık.

³⁴ Vedat Eldem, *a. g. m. I.*, s. 386

BÜLENT DURGUN

(1000 ton):

Yıl	Kuru			Fındık	Afyon (bin sandık)	Pamuk (Adana) (bin balya)	Palamut	Yaş Koza
	Tütün	Üzüm	İncir					
1919	19,66	25,2	15,4	16	4	20	15	2
1920	19,14	29,8	20,9	15	3,7	-	25	0,5
1921	15,58	33,9	21,3	21,8	3,2	15	18	0,1
1922	20,54	37,4	17,6	10	3,5	30	29	0,9
1923	26,09	36	28,2	23,1	2,2	80	32	1,4

1919 yılında istifa eden İzmir Merkez Kazası Çekirge Mücadele Muakkibi Ali Rıza Efendi'nin yerine Cemalettin Efendi atanmıştı³⁵. Buradan incelediğimiz dönemde çekirge tehdidine karşı bir mücadele olduğunu çıkarabilmekteyiz. Ancak ne tehditin boyutlarıyla, ne de yapılan mücadeleyle ilgili incelediğimiz kaynaklarda bilgiye rastlayamadık.

Türk çiftçilerinin ihtiyaçlarını karşılayacağı düşünülerek kurulan Ziraat Bankası umutları boşa çıkartmıştı. Parasızlık nedeniyle bir çok gayri menkulle birlikte, satılığa çıkarıldığının ilanlarını Ahenk gazetesi koleksiyonlarından takip ettiğimiz çiftlikler, Yunanlılar ve Rumlar tarafından kapış kapış alınıyordu. "Yunan idaresinin Türk köylüsüne yardımı, kasabalarda, maliyet fiyatına ucuz ve hafif sabanlar satmak ve Torbalı'da zirai denemeler için bir istasyon açmaktan ileri gitmemiştir."³⁶

Yunanlılar başta Rum göçmenler olmak üzere tüm çiftçilere kredi imkanı sağlamışlardı. Rum göçmenlere sağlanan kredilerin görünümü şu şekildedir³⁷:

Numara	Kaza	Kredi Miktarı	Kaç Kişiye Verildiği
1	Bergama	2899350	1491
2	İzmir+Urla	813265	993
3	Çeşme	3889650	4957
4	Menemen	798950	660
5	Karaburun	2899350	2886
6	Foça	1687350	1838

³⁵ Ahenk, 5 Şubat 1919

³⁶ Vedat Eldem, a. g. m. I., s. 166

³⁷ Engin Berber, a.g.e. , s. 226

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

7	Ayvalık	3323150	2248
8	Akhisar	1192700	1063
9	Yekun	17503765=2200000 TL	16136

Otlak, çayır ve mera azlığı nedenleriyle İzmir'de hiç bir zaman önemli bir yer işgal edemeyen hayvancılığın durumu I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki işgal döneminde yok olmaya yüz tutmuştu³⁸. 1913- 1922 yılları arasında %50 oranında azalmış bulunan hayvancılığın ihtiyacı karşılayamayacağı kesindi³⁹. Ahenk Gazetelerinin pek çoğunda İzmir Limanına yanaşan gemilerin canlı hayvan getirdiklerini yazan haberlere rastlamak mümkündür. Yunan işgaliyle birlikte "Yalnız İzmir, Saruhan ve Aydın sancakları, köy ve kasabalarında 65 bin hane tahrip olmuş, 219 bin büyükbaş ve 534 bin küçükbaş hayvan itlaf edilmiştir. Bu üç sancakta iras olunan mecmu zararın tutarı 568 milyon lira olarak tahmin edilmiştir."⁴⁰ 1913 yılında Türkiye'de 6.9 milyon olan çekim hayvanı sayısı 1920 yılında 4,1 milyon seviyesine düşmüştü⁴¹. Belirtilen bu rakamların İzmir'e düşen payına Yunanlıların el koyma ve yağması ile daha da düşmesi bölgenin tarımsal üretimine de ait etmişti⁴².

Anadolu'nun savaştan önceki ve savaş sonrasındaki hayvan sayısı aşağıda çıkarılmıştır⁴³:

Hayvan Cinsi	Savaş Başında	Savaş Sonunda	1922	1923-1925
Sığır (1)	6938306	4188000		4000000
Atlar	1050580	630000		
Katır	144600	85000		
Merkep	1373700	825000		
Koyun(2)	18721550	11200000	15000000	
Keçi(3)	16463180	2065000		11000000 (4)

(1)Bütün manda,boğa vs. dahil

³⁸ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 46

³⁹ Yahya Sezai Tezel, a. g. e. I., s. 103

⁴⁰ Vedat Eldem, a. g. e. I., s. 166

⁴¹ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 34

⁴² F. Rıfki Atay, (Derleme), İzmir'den Bursa'ya ,Derlemede yazıları bulunanlar: Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfki Atay, Mehmet Asım Üs, Atlas Kitabevi s. 58

⁴³ Savaş öncesi ve sonrası sayılar, Tefik Çavdar, a. g. e. I., s. 28 - 29; 1922 , 1923-25 yıllarının sayıları, Y. Sezai Tezel, a. g. e., s. 101 ve 355'den alındı.

(2)Kuzular dahil

(3)Tiftik keçisi ve adi keçi

(4)1936 öncesi için hayvan vergisine konu olan yetişkin hayvanlarla ilgili sayılar vardır.

Hayvan başına 1,5-3 kuruş arasında alınan vergiler 1919 yılında bütçe gelirlerinin %12-13'ünü oluşturmaktaydı. Av hayvanları derilerinde 12 vergi alınırken avlanma tezkeresi olanlardan 10-20 kuruş harç alınmaktaydı. Deniz avı vergisi deniz avlarının değerinin %10 kadardı⁴⁴.

1919 yılında Türk orman varlığı yabancılara çekici gelmeye başlamıştı. Bu ormanlar içinde en büyük yer kaplayan Bursa ormanlarıdır ki 907.000 hektar olup onu müteakip 829.000 hektarla İzmir ormanları gelmektedir. Bu ormanların %37'sini çamlar, %14'ünü Meşe, %11'ini kayın, %5'ini karaağaç, %23'ünü de diğer ağaçlar oluşturmaktaydı⁴⁵. İzmir'de ormanlar Kızıldağ, Karacadağ, Yamanlar, Söğütçük ve Somaklık dağlarına yayılmış bulunmaktadır. Ağaçlardan cinslerinin ihtiva ettiği şekilde kereste, odun ve odun kömürü elde etmekte faydalanılıyordu⁴⁶.

Sanayi Sektörü:

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarıma dayalı genel ekonomisinden fazlaca bir farkı olmayan İzmir ekonomisinin de tarıma dayalı olduğunu baştan belirtmek faydalı olacaktır. Temel sanayi denilen makine üreten makine sanayisinin hiç bulunmadığı İmparatorluk içinde başlangıçta ikinci el İngiliz, daha sonra Alman makineleriyle gelişen küçük el sanayisinin⁴⁷, büyük bölümü İstanbul'da yerleşirken (%55), ikinci sırayı İzmir (%20) alıyordu⁴⁸. Yapılan sanayi yatırımlarının bu bölgelerde yoğunlaşmasının temel sebepleri arasında hammadde kaynaklarının çokluğunu, işçi ve sermaye yeterliliğini, pazar bulma imkanlarını ve enerji kaynaklarının yakınlığıyla ulaşım sistemlerinin Anadolu'nun diğer bölgelerine oranla çok gelişmiş olmasını sayabiliriz. Bu dönemde Osmanlı yatırımlarının %75.3'ünü özel sektör yatırımları oluştururken, %24.7'sini kamu yatırımlarından

⁴⁴ Alptekin, Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 112, 122

⁴⁵ Tefik Çavdar, a. g. e. I, s. 29 - 31

⁴⁶ Raziye Kişi, İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İzmir'de İktisadi Hayat, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990, s. 14

⁴⁷ Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri, (a. g. e. I. olarak kısaltılacaktır.), Hil Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1984, s. 10-11, 52; Tefik Çavdar, Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu, (a. g. e. II. olarak kısaltılacaktır.), Özlem Kardeşler Matbaası, İstanbul 1982, s. 209; Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, (a. g. e. II. olarak kısaltılacaktır.), T. T. K. Yayınları, Ankara, 1994, s. 57

⁴⁸ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 64; Vedat Eldem, a. g. e. I., s. 167, 171' de mevcut sanayi işletmelerinin %25'inin İzmir'de bulunduğunu belirtmektedir.

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

teşekkül ediyordu⁴⁹. Yapılan yatırımlar incelendiğinde yabancılar tarafından yurt dışına transfer edilen yerli sermayenin son derece küçük bir oranının tekrar geri döndüğü ve teknoloji getirdiği görülecektir⁵⁰. Getirilen bu teknoloji sayesinde bile üretimde motor gücünden çok az faydalanılıyordu⁵¹.

*“Osmanlı sanayisinin toplam üretiminin %70’ini gıda maddeleri sektörü oluşturuyordu. Ancak bu sanayinin temeli olan şeker de yurt dışından ithal ediliyordu. Pamuk koza olarak dışarıya satılıyor ve iplik olarak pahalı bir şekilde ithal ediliyordu. Bu şekilde yapılan ithalatın toplam ithalatın parasal değeri içindeki payı %19’u bulmaktaydı. Kısacası zaten azınlıkların elindeki sanayi temelinden yurt dışına bağımlıydı.”*⁵²

I. Dünya Savaşı yıllarında pek çok fabrika yakıt sıkıntısı nedeniyle çalışamazken, en temel yakıt maddesi olarak üretimi Ereğli’de yapılan, savaş öncesi dönemde üretim seviyesi 900.000 ton iken 1923 yılında 600.000 tona gerileyen maden kömürü gelmekteydi⁵³. Maden kömürünü ithal edilen kok kömürü ve petrol ürünleri takip etmekteydi⁵⁴.

1923 yılında tüm yurttaki elektrik üretiminin toplamı 45 milyon kw./ saat⁵⁵ iken İzmir elektriğe ilk kez 1925 yılında kavuşuyordu⁵⁶. Bu nedenle İzmir evlerinde doğal enerji kaynağı olarak tezek, kömür, odun, odun kömürü kullanılırken, aydınlatmada gaz yağı kullanılmış, fakat bunun temininde de sıkıntıya düşülmesiyle halk çaresizlik içinde çeşitli arayışlara yönelmiştir. Bu nedenlerle incelediğimiz dönemlerde İzmir’de elektrik motoru kullanan fabrika da yoktu.

Madenlerin damıtılmasında kullanılan yüksek ısı fırınları bu zaman aralığında ne İzmir’de ne de Osmanlı İmparatorluğu’nun genelinde mevcuttu. Demir ihtiyacı ise ya damıtılmış olarak yurt dışından ithal edilerek ya da hurda demirler toplanarak yeniden üretime katılmasıyla karşılanabiliyordu⁵⁷. Madeni imalatın yapıldığı fabrikaların büyük bir bölümü İzmir’de yer almaktaydı. Bu fabrikalarda içten yanmalı benzin motorları, buhar makineleri, çivi ve bazı makine parçaları üretilirken, pirinç ve bakır döküm işlemleri de yapılmaktaydı⁵⁸.

İzmir bölgesinde tarımsal üretim yapısına uygun olarak, öncelikle sanayi tarım ürünlerine dayalı zeytinyağı, un, sabun ve üzüm ayıklama fabrikaları, dokuma tezgahları, dericilikle uğraşan imalathaneler ve ağaç işleri atölyeleri mevcuttu⁵⁹.

⁴⁹ A. Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 65; Gündüz Ökçün, a.g.e. I, s. 134

⁵⁰ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, Tercüme Eden: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara Ekim 1979, s. 10

⁵¹ Gündüz Ökçün, a.g.e. I, s. 10

⁵² Bülent Durgun, a.g.e. , s. 120; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 70-71

⁵³ Yahya Sezai Tezel, a.g.e. , s. 107; Gündüz Ökçün, a.g. e. I, s. 76

⁵⁴ A.g. e. , s. 30

⁵⁵ Yahya Sezai Tezel, a. g. e. , s. 107

⁵⁶ Kazım Çavdar, a. g. e. , s. 53

⁵⁷ Gündüz Ökçün, a. g. e. I, s. 76

⁵⁸ A. Müderrisoğlu, a. g. e. , s. 68

⁵⁹ Kemal Arı, a. g. m. , s. 45

Kağıt sanayisi sigara kağıdı ve mukavva kutu imalatı ile sınırlı kalmıştı ve bu nedenle işgal döneminde İzmir'de kağıt sıkıntısına neden olmuştu⁶⁰. İzmir'de dericilik de gelişmiş ve yaygın olarak yapılmaktaydı ancak yine de Ahenk gazetesi koleksiyonlarında Avrupa ve Amerika'dan sıklıkla ayakkabı ve çizme ithal edildiği yolunda haberlerle karşılaşırız⁶¹. "Ağaç işlerinde en fazla üretimin semer ve araba yapımının yanında özellikle incir ve üzüm paketlemesinde kullanılan çeşitli büyüklüklerdeki kutu yapımında olduğu görülmektedir. Bütün üretilen kutular, İzmir, Manisa ve Aydın üzüm ve incirlerini paketlemekte kullanılarak tüketiliyordu."⁶²

I. Dünya Savaşı sırasında pek çok fabrika yabancı uyruklulara ait olduğu gerekçesiyle Osmanlı Hükümeti tarafından el koyularak çalışmaları durdurulmuştu. Fabrikaları işletebilecek seviyede kalifiye elemanın bulunmaması neticesinde bu fabrikalardan savaş süresince faydalanılamamıştı⁶³. Buna ilave olarak savaş süresince açık bulunan fabrikalar da yakıt yetersizliği nedeniyle üretimlerine ara vermek zorunda kalıyorlardı⁶⁴. Savaşın neden olduğu iş gücü açığının sanayi sektörünü de olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında saymamız gerekmektedir⁶⁵.

"Harp içinde ihracat imkanları zail olunca, bu sanayi ağır bir buhran geçirmiş, imalathanelerin çoğu faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmışlardır. İşgal sırasında, Yunanlıların gayretine rağmen ihracatı canlandırmak mümkün olmamış, sanayi, hammadde ve mahrukat yokluğu yüzünden düştüğü mertebeden kurtarılamamıştır."⁶⁶

Savaşın sona ermesiyle pek çok fabrika tekrara üretime başlamıştı. Savaşın sonlarına doğru 344'ünün sahibinin Rum olduğu toplam 391 sanayi kuruluşu mevcuttu⁶⁷. 1919 yılında Batı Anadolu'daki 3300 sanayi kuruluşunun %73'ü Rumlara aitti. Bu kuruluşlarda çalıştırılan toplam 22.000 işçinin ise %85'i yabancı asıllılardan oluşmaktaydı⁶⁸. Anadolu'da 1921 yılında mevcut 33058 imalathanede toplam 76216 işçi çalıştırılırken, her iş yerine ortalama 2.3 işçi düşüyordu. Bu oran İzmir'in imalat sektörü için 6.6 işçi şeklinde seyretmekteydi⁶⁹.

İncelediğimiz dönem içerisinde İzmir'deki iş yeri sahiplerinin ve işçilerinin milliyetlerine göre durumu şu şekildedir⁷⁰:

⁶⁰ Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e. , s. 66; Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Hazırlayan: Zeki Arıkan, T. T. K. Yayınları, Ankara 1991, tamamı.

⁶¹ *Ahenk*; Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e. , s. 67; H. Sadi Selen, a. g. e. , s. 125

⁶² Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e. , s. 66; Gündüz Ökçün, a. g. e. I, s. 115

⁶³ Orhan Kurmuş, a. g. e. , s. 120

⁶⁴ Vedat Eldem, a. g. e. I, s. 236

⁶⁵ Gündüz Ökçün, a. g. e. I, s. 149

⁶⁶ Vedat Eldem, a. g. e. I, s. 171

⁶⁷ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 28

⁶⁸ Yahya Sezai Tezel, a. g. e. , s. 99

⁶⁹ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 68

⁷⁰ Vedat Eldem, a. g. e. I, s. 167, 171

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

	<u>Müessese</u>	<u>Çalışanlar</u>
Türk	858	3252
Rum	2425	16912
Sair	32	1750

İşgalden öncesi Batı Anadolu'daki sanayi kuruluşlarının illere göre dağılımı ve değerleri ise aşağıda çıkarıldığı gibidir⁷¹:

Sancaklar	Fabrika ve Atelye	Buhar gücü	Altın Türk Lirası olarak değeri
İzmir	2555	8881	2135940
Manisa	1295	1232	528996
Aydın	413	1462	496950
Denizli	345	557	192400
Menteşe	395	189	113145
Ayvalık ve civarı	305	888	387550
Toplam	5308	13209	3854980

1921 Yılında Türkiye genelindeki sanayi işletmelerinin üretim yaptıkları alanlardaki dağılımı da şöyleydi⁷²:

Sektörler	İşletme Sayısı	İşçi Sayısı
Tekstil Sanayi	20057	35316
Tabakhane	5347	17964
Madencilik	3273	8021
Kereste İşletmeleri	2067	6007
Gıda Sanayi	1263	4493
Seramik ve Çömlekçilik	704	3612
Kimya Sanayi	337	803
Toplam	33058	76216

⁷¹ Engin Berber, a. g. e. , s. 13

⁷² Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara 1986, s. 41

Bölge ekonomisinin en önemli iş kollarından birisini teşekkül eden halıcılıkta I. Dünya savaşından önce 19100 işçinin çalışmaktaydı. Savaş öncesi 9100 tezgahta 1834 bin arşın halı dokunmaktayken Yunanlıların bölgeyi işgalleri döneminde imalat 4590 tezgahta 1168 bin arşın seviyesine düşmüştür⁷³. Bu seviye İzmir'in kurtuluşundan sonra Rumların ve Ermenilerin Batı Anadolu'yu terk etmesiyle 1923 yılında 913 bin arşına kadar düşmüş fakat bir yıl sonra yalnız Türk üreticilerle 1646 bin arşın seviyesine kadar yükseltilmişti. Türkiye'nin tamamında olduğu gibi Batı Anadolu'nun ve özellikle İzmir'in ekonomisi İstiklal Harbimizin başarıyla neticelenmesini takiben yerli azınlıkları oluşturan Rum ve Ermenilerin ülkeyi terk etmesi ile büyük birer darbe almışlardı. Ancak büyük çabalar sarf edilerek azınlıkların yerleri Türk kadrolarla doldurulmuş ve başta İzmir olmak üzere neredeyse tüm ülke yeniden yapılandırılmıştır⁷⁴.

Yunanlıların İzmir'i işgaliyle birlikte pek çoğunu Rumların oluşturduğu hırsızlık çeteleri İzmir ve çevresindeki fabrika ve ticari kuruluşlarda soygunculuk eylemlerinde bulunarak, bölgenin diğer pek çok iktisadi faaliyetinde olduğu gibi sanayi sektöründe de üretime olumsuz etkilerde bulunuyorlardı⁷⁵.

Türk girişimcilerin incelediğimiz dönem içerisinde özellikle küçük el sanayine yönelik olarak işletmeler kurduğunu ve bu alanda yaptıkları üretimlerle Avrupa mamulleriyle rekabet edebilmek için çok çaba sarf ettiklerini görmekteyiz.

Bu bağlamda, Eyüp Sabri Tuncer Ticarethanelerinde gramafon tamiri yapıldığını⁷⁶, Hüsnü Usta'nın falçata ve bıçak ürünlerinin "*Avrupa mamulâtına her hususta faik olmak ve daha ehven*" bulunduğunu⁷⁷ ilan eden reklamlarla, yine yerli malı yangın tulumlarının, Berber Giritli Aşık İsmail Usta'nın Rastık boyalarının⁷⁸, Abdülkadir kolonyalarının⁷⁹ Avrupa imalatından daha iyi ve ucuz olduğunu iddia eden reklamlara ve küçük imalat yerlerine yönelik torna ve freze makineleriyle fanila ve çorap makinelerinin satış ilanlarına mahalli gazetelerde rastlamak mümkündür⁸⁰.

Ulaşım ve Haberleşme Sektörü:

Batı Anadolu ve İzmir ulaşım yolları açısından İmparatorluk genelinin koşullarıyla kıyaslandığında oldukça ileri sayılabilecek bir seviyede bulunmaktaydı.

⁷³ Vedat Eldem, a.g. e. I, s. 171

⁷⁴ A.g. e. , s. 172

⁷⁵ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 22 - 23

⁷⁶ *Ahenk*, 23 Teşrinisani 1336, s. 2

⁷⁷ *Ahenk*, 16 Teşrinisani 1335, s. 4

⁷⁸ *Ahenk*, 3 Şubat 1336, s. 4

⁷⁹ *Ahenk*, 18 Mayıs 1338, s. 2

⁸⁰ *Ahenk*, 7 Şubat 1338, s. 2; 7 Mart 1338, s. 2

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

Ancak bu koşullarla bile yeterli nakliyenin yapıldığını söylememiz mümkün değildir. İzmir'in ne Batı Anadolu'yla ne de Avrupa ile ulaşım bağlantısı tam olarak sağlanabilmişti. Ürünlerin bölgeler arasındaki nakliyat masraflarının yüksekliği Anadolu'nun kendi ihtiyacını karşılamak üzere üretim yapmasını engelliyordu⁸¹. Buna bir de işgalcilerin koymuş oldukları angarya uygulanması ve kontrol subaylarının denetiminin eklenmesi koşulların olumsuzluklarını artırıyordu⁸².

1921 Yılında Batı Anadolu üretimi aşağıdaki usullerle nakledilmekteydi:

Yerleşim Birimi	Yıllık Üretim (ton)			(Doğu) Taşımacılık Yüzdeleri			
	Hububat	Meyve	Diğerleri	Tren	Kağrı	Deve	Gemi
Aydın	15269	400	3844	100%			
Ayvalık		3513	14114				100%
Edremit			Zeytin Yağı				100%
Akhisar	1692	240	2085	100%			
Akşehir	2895	3385	239	100%			
Kasaba	32	14	4295	75%	12,50%	12,50%	
Çeşme		127	269	25%			75%
Ödemiş	3950	2313	7042	100%			
Kırkağaç	367	532	322	100%			
Manisa	2000	4000	3200	90%	10%		
Muradiye	90	641	833	100%			
Salihli	9513	2820	32142	100%			
Tire	5298	1045	8051	100%			
Urla		8974	1089		80%	20%	
Bayındır	2564	423	9035	100%			
Bergama	3705	432	2769	100%			

*Kaynak: E.G. Mears, *Modern Turkey*, s.206

⁸¹ Yılmaz Karakoyunlu, *Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu (Bir İnkılapçı Olarak Atatürk'ün İktisat Politikası)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 54; Kemal Arı, a. g. m. , s. 43

⁸² *Türkiye İktisat Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 165; İbrahim Artuç, a. g. e. , s. 47

Batı Anadolu'nun ve İzmir'in ulaşım koşullarının İmparatorluk geneline oranla daha gelişmiş bulunmasının temelinde yatan nedenlerin başında kapitalist ülkelerin, özellikle İngiltere-Fransa, Almanya ve Belçika, bölgenin tarım ürünlerini ve ham maddelerini İzmir Limanına taşıyarak oradan kendi ülkelerine sevk edilebilmek maksadıyla kılcal damarları andıran bir yapıda oluşturdukları demiryolları gelmekteydi (*Batı Anadolu'yu İzmir'e bağlayan İzmir-Aydın Demiryolu (610km.), İzmir-Kasaba Demiryolu (704km.)*)⁸³ *İzmir'in ekonomisinin gelişmesinde oldukça etkin birer rol oynamışlardır*⁸⁴). Emperyalistler demiryollarını inşa edebilmek için bir de "kilometre garantisi" istiyorlardı⁸⁵.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tıpkı fabrikalara yaptığı gibi demiryollarına da el koymuştu. Ancak tecrübesizlikten, kalifiye personel yetersizliğinden kaynaklanan sebeplerden kaynaklanan aksaklıklar savaş yıllarında demiryolu ulaşımını sekteye uğrattıyordu⁸⁶. Harp boyunca Türk işçilerinin fedakarca çalışmaları harbin yenilgiyle sonuçlanmasından sonra işten çıkarılmaları ödüllendirilmişti. Şubat 1919'da işgal kuvvetlerinin komisyonlarınca Osmanlı idaresindeki hatlar eski sahiplerine devrediliyor, eski demir yolu personeli olan azınlıklar ve yabancılar tekrar işlerine döndürülüyorlardı⁸⁷. Bu şekilde işlerini yitiren Türk işçileri, seslerini duyurabilmek için bir muhtıra yayınladılar ve muhtıra *Köylü* gazetesinde neşredildi⁸⁸.

Yakıtların yetersizliği, yolların bozukluğu ve tek hat olması ile Yunan işgalinin olumsuzlukları demiryolu nakliyatının aksamasına sebep oluyordu⁸⁹. Terhis işlemlerine başlanan Osmanlı Ordusundaki askerlerin bir an evvel evlerine ulaşma isteği ve trenlerin seyrek işlenmesi (*Demiryolları işletme kapasitesi, malzeme yetersizliğinden ötürü günde beş treni aşamıyordu*⁹⁰.) nedeniyle trenler, talebe

⁸³ A. D. Novıçev, *a.g.e.*, s. 143; İbrahim Artuç, *a.g.e.*, s. 212, "İlk kısmı 1860'da hizmete açılan (İzmir-Aydın B.D.) İngiliz demiryolu toplamı 610 km.yi, ilk kısmı 1866'da hizmete giren Fransız demiryolu, (İzmir-Kasaba B.D.) ise 702 km.yi bulmaktaydı.; Marjorie Housepian Dobkin, *İzmir 1922*, s. 84; Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 68, "İzmir-Turgutlu Demiryolu:... Başlıca kolları şunlardır: a) İzmir-Alaşehir-Afyon b) Manisa-Soma-Bandırma c) Bornova ve Buca Banlıyo Hatları..." ; Alptekin Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 91

⁸⁴ Raziye Kişi, *a. g. e.*, s. 22

⁸⁵ A. D. Novıçev, *a. g. e.*, s. 13-14, 48; Tevfik Çavdar, *a.g. e. II*, s. 208

⁸⁶ Zeki Arıkan "İzmir- Kasaba- Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 49, Ocak 1988, s. 51-56; Vedat Eldem, *a.g. e. I*, s. 183

⁸⁷ *A.g. e.*, s. 183; Zeki Arıkan, *a. g. m.*, s. 51 - 56

⁸⁸ *A.g. m.*, s. 51 - 56

⁸⁹ DH- KMS, Dosya 50 / 2, Belge no. 33; İbrahim Artuç, *a. g. e.*, s. 37; Engin Berber, *a. g. e.*; E. G. Mears, *a. g. e.*, s. 205'de Türkiye'de sınırlı olarak yayılmış olan demiryollarının iyi bir şekilde inşa edildiğini ve yeterli hizmet verdiğini, söylerken; *Ahenk*, 25 Teşrinisani 1335, s. 1'de "İki günden beri şehrimizde yağmakta olan yağmur, mülhakat vilayete dahi yağmış olduğundan Ödemiş Şimendifer hattıyla Alaşehir Şimendifer hattının bozulduğu ve bu sebeple pazar günü sabahleyin Alaşehir'e giden postanın Kasaba'dan geri geldiği işitilmiştir." şeklinde haberlere rastlamak mümkündür.

⁹⁰ T. İ. H. II, s. 34

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

karşılık veremiyorlardı. Kapasitelerinin üstünde yolcu alan trenlerde düşmelere ve donmalara rastlanmaktaydı.

“Kasaba ve Aydın Demiryolları 11 Şubattan geçerli olmak üzere bilet fiyatlarını iki katına çıkardı ve trenlerin savaştan önceki gibi düzene” konulacağını ilan etti.⁹¹ Ancak Yunan işgalinden sonra hatların bir kısmının Milli Hükümet'in, diğer kısmının da işgal kuvvetlerinin kontrolü altında kalmasıyla vaad edilen düzenlemelerin yapılamadığını söylemeliyiz⁹².

Demiryolu taşıma ücretleri, deniz yolu taşımacılığıyla kıyaslandığında çok pahalıydı⁹³. Taşıma ücretlerindeki bu pahalılık nedeni ile bazı bölgelerdeki mahsül depolarda çürüyordu⁹⁴. Fiyatların yüksekliğine ilave olarak Ermeni ve Rum demiryolu memurlarının Türk çiftçilere uyguladıkları uygunsuz davranışlar demiryolu işletmecilerine ve yönetimine şikayet edilerek; yük taşımada indirim yapılması ve işletmelerde Müslüman memur çalıştırılması için dileklerde bulunuyordu⁹⁵.

Punta'dan (Alsancak) Torbalı-Tepeköy'e sabah ve akşam olmak üzere işleyen banliyö treni bu güzergahı bir saat kırk beş dakikada gibi oldukça hızlı kabul edilebilecek bir süratle alıyordu⁹⁶.

Kara ulaşımının etkin vasıtaları olarak kullanılan hayvanlar içinde en yaygın olanları develer ve atlardı. Atlar otomobile, develer de tren yolu ulaşımına karşılık olarak kullanılıyordu⁹⁷. “İzmir'de demiryolu örgütlenmiş deve kervanları ile yaptığı işbirliği sonucu bölgenin dışarıya dönmüklüğünü ve dışa bağımlılığını maksimize” ediyordu⁹⁸. Bu hayvanlar yerli tüccarlar ve çiftçinin kontrolü altındaydı. Yörükler tarafından yetiştirilen tek hörgüçlü ve 6 yaşları arasındaki 7 devenin oluşturduğu kervanlarda yük taşınıyordu. Her devenin savaş öncesi günlük maliyeti 5 centti. Anadolu'daki deve kullanımı Arabistan'a kıyasla daha azdı⁹⁹.

“Karayollarının şose ve toprak yol olmakla birlikte kağnılar ve at arabalarınca kullanılıyordu. Mevcut karayolları içerisinde Batı Anadolu'da bulunan yol şebekeleri diğer yollarla kıyaslandığında daha iyi durumdaydılar; Bu yollardan doğu-batı güzergahında olup

⁹¹ Zeki Arıkan, a.g.m., s. 51-56

⁹² Vedat Eldem, a.g.e. I, s. 183

⁹³ E. G. Mears, a.g.m., s. 223

⁹⁴ Türkiye İktisad Mecmuası, 6 Temmuz 1338, s. 167, “Nazilli, Salihli, Uşak, Gördes gibi mevki ve havali-i sairedede mevcut palamutlar hakkında malumat alınamaması ve nakliye fiyatlarının terfi etmesi sebebiyle bir kısım mallar mütehtir buldukları yerlerde çürümeye mahkum kalmakta ve Nazilli'deki malların ne olduğu e'l'an bile meçhuldür...”; E. G. Mears, a.g.e., s. 204

⁹⁵ Selahattin Tansel, Mondros'dan Mudanya'ya Kadar II, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 65; Kemal Arı, a.g.m., s. 44

⁹⁶ Ahenk, 7 Haziran 1338, s. 2

⁹⁷ E. G. Mears, a.g.e., s. 205

⁹⁸ Tülay Alim, Balkan Harplerinin Bitimi İle Birinci Dünya Savaşı Arasında Yerel Basına Göre İzmir, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s. 119

⁹⁹ E. G. Mears, a.g.e., s. 220- 221; Raziye Kişi, a.g.e., s. 15

1. İzmir (veya Kuşadası-Aydın-Nazilli-Sarayköy-Dinar-Afyonkarahisar
2. İzmir-Manisa-Salihli-Uşak-Afyonkarahisar ve Uşak-Kütahya
3. Ayvalık (Dikili) - Balıkesir-Bursa-Eskişehir

istikametlerinden geçen yollar iyi yollardı. Batı -Anadolu'yu Kuzey-Güney istikametinde kesen

1. İzmir-Bergama-Ayvalık-Edremit-Çanakkale
2. İzmir-Manisa-Balıkesir-Bandırma
3. Denizli-Uşak-Kütahya yolları mevcuttu.¹⁰⁰

3-5 m. genişliğindeki yolların toplamı Batı Anadolu'da 3.000 km. bulmaktaydı¹⁰¹. Demir yollarında ve limanlarda olduğu gibi Padişah hükümeti kara yollarında da acz içindeydi¹⁰². "...Yol yapımında mükellefiyet esasının egemen olması, merkezi bir örgütün (bugünkü karayollarına benzer) bulunmaması, yol yapımını, kara sınırları içerisinde gayri muntazam ve belirli bir projeden uzak, kaba inşaatlar haline dönüştürmüştür. Çoğu hallerde kervanların, yaylı arabaların sık sık geçtiği dere boylarında, vadilerde uzanan düzlükler bu gidiş gelişlerden ötürü kendiliğinden yol haline gelmiştir.¹⁰³" Tek öküzün çektiği kağnılar 1600 kg., tek deve 300 kg. yükü uzun mesafeye taşıırken, at arabaları 1000 kg. yükü hızlı bir şekilde, tren istasyonlarından kısa bir mesafeye kadar taşıyorlardı¹⁰⁴. "...Kağnı, iki veya dört tekerlekli atlı arabalar, deve ve eşekle taşımacılık yapılıyordu. Bunlar durumlarına göre 100-140 km. arası yük taşıyabiliyorlar ve günde (kağnı 15-20 km.) 15-40 km. arası gidebiliyorlardı. Kamyon ve benzeri motorlu araçlar yok denecek kadar azdı..."¹⁰⁵. 1914 yılında İzmir'de motorlu araç sayısı 22 iken, I'nci Dünya Savaşı'ndan sonra öncelikle Almanların ve daha sonra İttifak kuvvetlerinin kalıntılarıyla 1919 yılına gelindiğinde 100'e çıkmıştır¹⁰⁶. 1919 yılında Amerikalıların kurmuş oldukları yardım örgütünün Ermenilerin yetimhanelerine Kayseri ile Sivas arasındaki taşınmalarını sağlayan otobüslerin haricinde Anadolu'da otobüs işlemediğini biliyoruz¹⁰⁷. 2 Nisan 1922'de tarihli Ahenk gazetesinde verilen reklamdan da Manisa-İzmir arasında otobüs servislerinin başladığını öğrenmekteyiz¹⁰⁸. Gazetelerde otomobil satışı ilanlarını görmek bizi şaşırtmamaktadır¹⁰⁹.

¹⁰⁰ Bülent Durgun, a.g.e., s. 131-132

¹⁰¹ Vedat Eldem, a.g.e., s. 187

¹⁰² A. D. Novıçev, a.g.e., s. 18

¹⁰³ Tefvik Çavdar, a.g.e. I, s. 81

¹⁰⁴ E. G. Mears, a.g.e., s. 219; Vedat Eldem, a.g.e. I, s. 188 "...1923'te Müdafai-Millîye Vekaleti'nin Bir Tahmine göre, Anadolu'da 300 bin kadar araba ile 350 bin civarında kağnı mevcuttu..."

¹⁰⁵ Ergün Aybars, a.g.e., s. 545

¹⁰⁶ E. G. Mears, a.g.e., s. 219; Vedat Eldem, a.g.e. II, s. 96; Tefvik Çavdar, a.g.e. I, s. 84; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s. 89 "Mevcut 1000 adede yakın otomobilin 800 adedi İstanbul'dadır. İzmir'dekilerin dışında Anadolu illerindeki otomobil sayısı 100 civarındadır."

¹⁰⁷ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e., s. 89

¹⁰⁸ Ahenk, 2 Nisan 1338, s. 2, "İzmir'den Manisa'ya, Manisa'dan İzmir'e saamelli manifatura mağazası sahibi Hacı Hafız Mehmet Efendi'nin Avrupa'da iken mubayam ettiği ve yolcuların her hususta istirahatlerini düşünerek birinci mevkii şimendifer salonlarından daha mefruş, gayet kuvvetli makineyi

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

Şehir içi ulaşım öncelikle atlı tramvaylarla ve at arabalarıyla yapılmaktaydı. Şehir içi ulaşımında en etkin vasıta olan tramvaylar çok kalabalık oluyorlar bu da sorunlara neden oluyordu¹¹⁰. İşgali takip eden günlerde şehir içi yük taşımacılığı yapan arabalara Yunanca tarifeler asılmıştı¹¹¹.

Osmanlı ticaret filosu I'nci Dünya Savaşı'nın sonunda 110.000 tonluk buharlı gemi kapasitesi 50.000 tona düşmüştü. 3000 tonluk olan sadece 6 gemi kalmıştı¹¹². Bütün milletlere açık bulunan kabotaj hakkından en fazla yararlananlar Yunanlılardı¹¹³. İzmir'de işleyen Türk vapur acentesi mevcut değildi¹¹⁴. İzmir körfezindeki deniz yolu ulaşımında tamamen yabancılar söz sahibiydi¹¹⁵. 1867-1880 yılları arasında bir Fransız ailesince yaptırılarak demiryollarına bağlanmış bulunan İzmir Limanı ancak 1933 yılında millileştirilebilmişti¹¹⁶.

*"İzmir'de, Konak'la Karşıyaka arasında yolcu nakliyatı harpten evvel 5 milyon civarında iken, 1919 ile 1921 yılları arasında bu miktar muhafaza edilmiş fakat istirdattan sonra Rum halkının şehri terk etmesiyle 2 milyona kadar gerilemiştir."*¹¹⁷

Yabancı bandıralı posta ve yük gemileri işgalle birlikte İzmir limanını savaş öncesi işlerliğine yeniden büründürmüştü¹¹⁸. İzmir limanını sırasıyla en çok ziyaret eden Yunan, İngiliz, İtalyan ve Fransız bandıralı gemiler en fazla Liverpool, Rodos, Marsilya, Atina, Pire, Selanik, İstanbul limanlarına seferler düzenleniyordu¹¹⁹. Bu dönemde farklı güzergahlara da yeni seferler düzenleniyordu¹²⁰. İşgalin hemen öncesinde körfez vapurları fiyatlarını üç misli arttırmıştı¹²¹.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen deniz yolu ulaşımı da tıpkı diğerleri gibi İzmir'in ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzaktı. Örnek vermemiz gerekirse, işgali takip eden günlerde Yunanistan'dan Anadolu'ya sevk edilmesi planlanan Rum

---

havi (benz) markalı 18 kişilik otobüs İzmir'e vurud ettiğinden her gün zevalden sonra Piyaleoğlu hanından ve Manisa'dan zevalden evvel Yemişçi hanından hareket edeceğinden..."

¹⁰⁹ Ahenk, 14 Haziran 1337, s. 2, "Bu otomobil müşterisinin aradığı bütün vasfa maliktir. 34 beygir kuvvetinde açık ve kapalı ehven fiyatlarla satılmaktadır."

¹¹⁰ Tülay Alim, a. g. e. , s. 119 - 121;

¹¹¹ Engin Berber, a. g. e. , s. 216

¹¹² Tefrik Çavdar, a. g. e. I, s. 85

¹¹³ E. G. Mears, a. g. e. , s. 215

¹¹⁴ Tülay Alim, a. g. e. , s. 128 - 129

¹¹⁵ Y. S. Tezel, a. g. e. , s. 106; E. G. Mears, a. g. e. , s. 211 -212; A. D. Novıçev, a. g. e. , s. 59

¹¹⁶ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 69

¹¹⁷ Vedat Eldem, a. g. e. I, s. 187; aynı yazar, a. g. e. II, s. 107, körfez ulaşımı 1883 yılında kurulan İzmir Körfez Vapurları A. Ş. tarafından sağlanmaktaydı.

¹¹⁸ Ahenk, 26 Kanun-i Evvel 1336, s. 2

¹¹⁹ Ahenk, 16 Teşrinisani 1335, s. 1

¹²⁰ Ahenk, 19 Şubat 1338, s. 2, Olivya isimli bir Fransız şirketi bu dönemde İzmir-Antalya arasında düzenli vapur seferleri tertip etmişti

¹²¹ Ahenk, 14 Şubat 1335, s. 2, "Körfez vapurları ücretinin körfez dahilinde bulunanları üç misline iblağ edildiğinden Foça'ya ait nakliye ücretleri de esra ve siviller için kırkbeş ve askerler için yirmi iki buçuk kuruş iblağı meclis idare-i vilayetçe karargir olmuştur."

göçmenlerinin üç ay kendilerini taşıyacak gemi beklemelerinin yanı sıra¹²², körfezde hareket etmeye hazır bulunan gemilerin alabora olmaları ve yüklerin liman amelelerinin yüklerin kurtarılmasına yardımlarını gösterebiliriz¹²³.

Özellikle işgalin son dönemlerinde navlunlarda bir artış olmuştur. Türk Ordusu'nun başarılı olacağından iyiden iyiye anlaşıldığı son günlerde Batı Anadolu'yu İzmir'den deniz yoluyla terk etmek arzusuyla limana koşuşturan pek çok Yunanlı, yerli Rum ve yabancı uyruklu insan, deniz yolu ulaşımı talebini artırıyor, bu da fiyatlara abartılı bir şekilde yansıyor¹²⁴.

Şehirler arasındaki iletişim sağlanabilmesi için 1913 yılında başlayan telsiz telgraf haberleşmesi 1914-1923 yıllarında Anadolu'nun tüm şehirlerinde yaygınlaşmıştı¹²⁵. Demiryolu hatları istasyonlarındaki telgraflar da incelememizin kapsadığı dönemde faydalı bir biçimde kullanılan haberleşme vasıtaları arasında yerini almaktadır¹²⁶. Yazışmalardaki haberci kullanımı da yine bu dönemin en fazla kullanılan usulleri arasındadır¹²⁷. İzmir'in işgali ile ulaşım ile birlikte haberleşme de tamamen itilaf devletlerinin ve dolayısıyla Yunanistan'ın kontrolü altına alınıyordu. Kontrolü sağlamak isteyen işgal kuvvetleri İzmir'in yakın çevresiyle olan telefon ve telgraf hatlarını kestiler¹²⁸. 1920 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin çabaları sonucunda telgraf ve telefon hatlarının tamir edilerek yeniden kullanıma sunulduğunu¹²⁹ ve zaman içinde yeni telgraf istasyonlarının kurulduğunu bilmekteyiz¹³⁰.

Posta işlemleri de Mütarekeyle birlikte I. Dünya Savaşı öncesinin şartlarında faaliyetlerine devam ediyordu. 1914'de ülkede her 1000 kişiye 6 postahane düşerken kontrolü İtilaf Devletlerinin eline geçiyordu¹³¹. Zaten mevcut ve yoğunlukla işleyen posta idarelerinin tamamı yabancılara ait olanlardı. Türkler dahil olmak üzere halkın neredeyse tamamı posta işlemlerini yabancılara yaptırıyordu. Osmanlı Posta İdaresi'ne havale edilmek için yatırılan paraların memurlarının maaşlarını tahakkuk ettirmekte kullanılması da bu kuruma olan talebi

¹²² Engin Berber, a. g. e. , s. 221

¹²³ *Ahenk*, 25 Teşrinisani 1335, s. 1

¹²⁴ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 27 Mayıs 1922, s. 149 Zonguldak'tan İstanbul'a kömür nakliyatı 3,5 liradan 4 liraya çıkmıştı.; Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara Haziran 1974, s. 329, Hele ki istirdat günü rıhtımda bekleyen Rum kayıkçıları tam bir vurgun yapmışlardı. Parayı peşin almadan kayıklarına kimseyi bindirmeyen bu kayıkçılar adam başına 10 liradan aşağı almıyorlardı. Dipnot "Bu 1922 yılının 10 Türk lirasıdır; o miktarın 1973'deki karşılığı 3000 Türk lirası ya da 250 Amerikan doları kadardır."

¹²⁵ E. G. Mears, a. g. e. , s. 207, 233

¹²⁶ A. g. e. , s. 207, T. İ. H. II/1, s. 34

¹²⁷ T. İ. H. II/1, s. 34

¹²⁸ DH- KMS, Dosya 50 / 2, Belge no. 33; Kazım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922) I*, T. T. K. Yayınevi, 2'nci Baskı, Ankara 1985, s. 8; Kamil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara Mayıs 1981, s. 38

¹²⁹ *Ahenk*, 23 Teşrinisani 1336, s. 2, "Dersaadet: Anadolu ile muhaberatın tesisi için telgraf hatlarında icra edilmekte olan tağmirat hitam bulmuştur."

¹³⁰ *Ahenk*, 7 Şubat 1338, s. 2

¹³¹ E. G. Mears, a. g. e. , s. 231; Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, İstanbul Haziran 1986, s. 38, 58

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

doğal olarak azaltıyordu¹³². Yabancılar kapitülasyonların ayrıcalıkları altında postahanelerinde vergi veya pay ödemeksizin kendi ülkelerinin pullarını rahatlıkla kullanabiliyorlardı¹³³.

Bu dönemde Türkiye'den telsiz mesajı gönderilebilecek dörtten (4) az merkez mevcutken¹³⁴ Avrupa'nın pek çok yerinden ve gemilerden bu mesajlar rahatlıkla alınıp gönderilebiliyordu. Ticari menfaatlerini düşünen pek çok Avrupalı tüccar bu dönemde ticari mesajlarını İzmir körfezindeki İtilaf Devletleri destroyerlerinden gecikmeksizin gönderebiliyorlardı¹³⁵.

İzmir basınının bu yıllardaki en büyük sıkıntıları arasında sansür, keyfi tutuklamalar, mali buhranlar, kağıt sıkıntısı yer almaktadır¹³⁶.

Madencilik Sektörü:

Osmanlı İmparatorluğu'nun maden varlıkları sanayileşmiş merkantilist¹³⁷ Avrupalı ülkelerin hammadde ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kontrolsüz bir şekilde tüketiliyordu¹³⁸. İzmir ve Batı Anadolu madenleri de aynı uygulamaya tabi tutuluyordu. Batı Anadolu madenlerini çıkartma ve kullanma imtiyazlarının sahiplerinin uyruklarına göre I'nci Dünya Savaşı'ndan önceki dağılımı şu şekildeydi.

Maden İmtiyazlarının Dağılımı¹³⁹

Yıllar	Türkler	Azınlıklar	Yabancılar	Toplam
1870-1881	8	18	25	51
1882-1891	9	7	34	50
1892-1901	14	13	18	45
1902-1911	76	29	32	137
Toplam	107	67	109	283

¹³² Yaşar Aksoy, a. g. e. , s. 58; Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e. , s. 128, 291

¹³³ A. g. e. , s. 128

¹³⁴ E. G. Mears, a. g. e. , s. 233

¹³⁵ M. H. Dobkin, a. g. e. , s. 78 - 79

¹³⁶ H. Rüştü Öktem, a. g. e. , s. 52; Zeki Arıkan, a. g. e. ; Engin Berber, a. g. e. , s. 275 - 276

¹³⁷ H. Karakayalı, a. g. e. , s. 27, "Merkantilizm (Fransızca merkantilisme: Kök anlamı bakımından, dar kafalı bir anlayışla ve amansız bir kazanç tutkusuyla ticaret yapma eylemidir. Ekonomi politik bakımındansa, parayı ve değerli madenleri tek zenginlik olarak göz önüne alanların; dolayısıyla da, bir devletin zenginliğinin, her şeyden önce değerli madenlere sahip olmaya dayandığını ileri sürüp bu madenleri elde etme yollarını araştıranların öğretisine bu ad verilmiştir."

¹³⁸ Orhan Kurmuş, a. g. e. , s. 127

¹³⁹ A.g.e. , s. 129

19. Yüzyılın ortalarında Batı Anadolu'nun kuzey-doğusunda krom madenleri bulunup dünyanın krom üreten tek ülkesi haline gelinceye kadar¹⁴⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda etkin bir oranda bulunan kömür, linyit, krom, boraks, gümüşlü kurşun, manganez yatakları dünya maden üretiminde tekel oluşturamıyordu¹⁴¹.

İzmir'de işletilen madenler arasında Azıdağında ve Gümüldere'deki simli kurşun ve çinko; Ilıca'da simli kurşun; Karşıyaka'da iki adet antimuan madenlerini sayabiliriz¹⁴². -İzmir Antimuan Şirketi (Smyrna Antimony Company) tarafından çıkarılıyordu ve şirket faaliyetine 1931 yılına kadar devam etti¹⁴³.-

İzmir'in ekonomisinde I. Dünya Savaşı öncesinde önemli bir yere sahip bulunan zımpara taşının incelediğimiz dönemdeki durumunu ortaya koyacak nitelikte bilgiye rastlayamadık¹⁴⁴.

1920 ile 1930 yılları arasındaki yabancı sermaye yatırımlarının üçte ikisini maden çıkartmaya yönelik yapılan yatırımlar oluşturuyordu¹⁴⁵. İzmir'deki bazı fabrikaların ve demiryollarının kömür ihtiyacı I. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalıların kontrolüne geçen, üretimi artış gösteren linyit yataklarınca karşılanıyordu¹⁴⁶.

Bu yıllarda "İzmir ve Çanakkale dolaylarındaki altın madenleri işletilmemek"teydi¹⁴⁷. 1921 yılında 60'ı devlete ait bulunan İzmir'deki toplam 278 maden işletmesinin¹⁴⁸ karşılaştığı güçlüklerin başında ulaşım hizmetlerinin yetersizliği gelmekteydi¹⁴⁹. Bunu kalifiye işçi bulmaktaki zorluk izliyordu. Köylülük eğilimlerini koruyan maden işçileri, tarlalarındaki ürünlerinin kaldırma zamanı geldiğinde madenlerdeki işlerini bırakıp çiftliklerine koşarak emek transferine neden olmaktaydılar. Ücret yönünden önemli sonuçlar doğuran bu yaklaşıma I. Dünya Savaşı'nın ve savaşlar silsilesinin olumsuzlukları da eklenince artık işçi bulmak iyiden iyiye zorlaşıyor, bu da üretim miktarında düşüşe neden oluyordu¹⁵⁰. "İzmir

¹⁴⁰ Orhan Kurmuş, a. g. e. , s. 141

¹⁴¹ Y. S. Tezel, a. g. e. , s. 108

¹⁴² Raziye Kişi, a. g. e. , s. 14

¹⁴³ A. g. e. , s. 133

¹⁴⁴ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 139, (İzmir'in dünya savaşı öncesinde yaptığı ihracatda zımpara tozu büyük bir yer tutmaktadır. B. D.); İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919- Temmuz 1921) " Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri ", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1981, s. 59

¹⁴⁵ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 81

¹⁴⁶ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s.131, . "Akdeniz Buhar, Kömür ve Demir Şirketi, İzmir'in güneydoğusunda Karamos yakınlarında, 2560 dönümlük bir alanı kaplayan kömür madenlerini işletme hakkına sahipti."

¹⁴⁷ İzzet Öztoprak, a. g. e. , s. 58

¹⁴⁸ Tefik Çavdar, a. g. e. I, s. 42

¹⁴⁹ İzzet Öztoprak, a. g. e. , s. 58; Raziye Kişi, a. g. e. , s. 17

¹⁵⁰ Donald Quataert, Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881- 1908) . Çeviren: Sabri Tekay, Yurt Yayınları 14, Ankara Şubat 1987, s. 61

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

Antimuan Şirketi" bulunması çok güç olan galeri işçilerini elinden kaçırmamak için yatakhane yaptırmış ve işçilerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kantin niteliğinde iki adet dükkan açtırmıştı¹⁵¹.

1921 yılı Türkiye'sinde maden işçilerinin gündelikleri şu şekildedir¹⁵²:

Ereğli Kömürleri	:	10,1	kuruş
Balya Karaaydın	:	10,2	kuruş
Ergani Bakır	:	6,5	kuruş
Boraks Madeni	:	11,0	kuruş
Devlet Madenleri	:	9,8	kuruş

Mali Durum ve Bankacılık Sektörü:

Avrupalı emperyalist ülkeler (İngiltere, Fransa, İtalya v.b.) kapitülasyonların kaldırılması ve İttihat ve Terakki Partisi'nin tutumları nedeniyle Savaş süresince Osmanlı ve İzmir ekonomisinin nimetlerinden mahrum kalmışlardı. Savaşın sonunda kapitülasyonları yeniden yürürlüğe sokan İşgal kuvvetleri savaş masraflarını ve tazminatını mazeret göstererek Osmanlı Devletinin gelirlerine de el koyuyorlardı. Gelirler işgalci devletlerin oluşturacağı "Uluslararası Mali Kontrol İdaresi" adındaki bir komisyon tarafından idare edilecekti¹⁵³. Bu komisyon 1920 yılında yapılan Sevres Andlaşması gereğince kurularak Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisini kontrol altına aldı. Düyun-u Umumiye meclisinden Almanya ve Avusturya'nın daha önce mevcut olan alacaklı vekilleri çıkarılarak mecliste sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri bırakıldı¹⁵⁴.

1919-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin bir bütçesi olmadı. En son 1919 yılının ilk iki aylık tahsisatı Osmanlı Ayan ve Mebusan Meclislerince onaylanabilmişti. Uluslararası Mali Kontrol Komisyonu kanalıyla mali kontrolün tamamen itilaf devletlerinin eline geçmesiyle, işgalci devletlerin onayı olmaksızın harcama yapılamama yeni bütçelerin hazırlanmasına engel olmuştur¹⁵⁵. Dış borçlanma savaş süresince %100 artarak 303.7 milyon liraya çıkmıştı ancak Mayıs

¹⁵¹ Orhan Kurmuş, a. g. e. , s. 133

¹⁵² Tevfik Çavdar, a. g. e. I, s. 43

¹⁵³ Nihat S. Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, 2. Baskı, İstanbul 1977, s. 291

¹⁵⁴ A.g.e. , s. 291

¹⁵⁵ DUIT, Dosya 66-1, Belge no. 1-31; Vedat Eldem, a. g. m. , s. 399; Nihat S. Sayar, a.g.e. , s. 291-293 "1918 yılında tedavüldeki miktarın yüz otuz dokuz milyon küsur lira olan dış borçlarla 1911-1913 yıllarında çıkarılıp en geç 1918'de ödenmesi gereken on milyon iki yüz yetmiş dokuz bin liralık hazine tahvilleri, çeşitli banka ve şirketlerden alınan bir milyon beş yüz altmış bir bin liralık devlet borçları da ödenememiştir."; Mustafa A. Aysan, 100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası, İkinci Baskı, İstanbul 1980, s. 24

1919'a kadar dış borç ödemesi yapılmamıştı. Borçların %57'si İngiliz, Fransız ve İtalyan uyruklu şahıslara ait olduğu için ilgili devletlerle anlaşma yapılamıyordu¹⁵⁶.

Mütareke'nin imzalanmasıyla birlikte vadeleri gelen borç kuponlarının tahsilatı Düyunu Umumiye İdaresince yapılmaya başlanmıştı. Bununla birlikte Milli Hükümetin ele geçirilen yerlerin gelirlerine el koyması Düyun-u Umumiye idaresince Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti nezdinde protesto ediliyordu¹⁵⁷.

İzmir ve çevresindeki bölgelerin aşarlarının ihaleyle toplatıldığını görmek mümkündür¹⁵⁸. Tuz üretiminden elde edilen vergi geliri 1913/14 döneminde 86 milyon, 1915/16'da 80 milyon, 1916/1917'de 75 milyon, 1917/18 döneminde 97 milyon, 1918/19'da 150 milyon (Tahmini) ve 1920/21 döneminde de 350 milyon (tahmini) kuruştur. Tuz fiyatları ise:

"1912-1917 yılları arasında	30 para
24 Aralık 1917	1 kuruş
23 Eylül 1920	3 kuruş" şeklindeydi ¹⁵⁹ .

Başta ulaşım olmak üzere çeşitli nedenlerle depolarda çürümeye bırakılan¹⁶⁰ aşar tahsilatının yıllara göre durumu ise aşağıda gösterildiği gibiydi¹⁶¹:

Ait Olduğu Dönem	Aşar Tahsilatı (milyon kuruş)	Hububat Mahsülünün Değeri (milyon kuruş)	%
1913/14	730	5078	14,3
1914/15	374	7743	4,8
1915/16	420	6200	6,8
1916/17	424	8500	5
1917/18	(Tahmini) 410	-	
1918/19	(Tahmini) 883	-	
1919/20	(Tahmini) 1100	-	

¹⁵⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *a. g. e.*, s. 145 - 164; Richard Reinhardt, *İzmir'in Külleri*. Tercüme Eden: Semih Yazıcıoğlu- Neşe Olcaytu, Hürriyet Yayınları, İstanbul Ekim 1973, s. 355; Nihat S. Sayar, *a.g.e.*, s. 291

¹⁵⁷ *A.g.e.*, s. 291 - 293

¹⁵⁸ *Ahenk*, 17 Kanuni Evvel 1336, s. 2, "Düyun-u Umumiye Baş Müdüriyetinden: 148; Kasaba kazasının seneci haliye zeytin aşarına bin iki yüz lira bedel ile 12 Kanunuevvel 1336 tarihinde karar keşide ederek aşar nizamnamesinin..."

¹⁵⁹ Vedat Eldem, *a. g. e. I*, s. 91

¹⁶⁰ Yücel Özkaya, *a. g. e.*, s. 92- 93; Aşarın kaldırılmasıyla ilgili olarak bkz. , Kenan Kırkpınar, "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı", *Ç. T. T. A. D. I/2*; İzmir 1992; s. 105-125

¹⁶¹ Vedat Eldem, *a. g. e. I*, s. 89

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

Düyun-u Umumiye İdaresi ile "Uluslararası Mali Kontrol İdare"lerinin hassaslıkları neticesinde refah seviyesi savaşlar sonucunda düşmüş olan halktan büyük miktarlarda hasılat toplanabilmisti¹⁶². Mütarekeden sonra artan ağnam vergisi hasılatının Osmanlı İmparatorluğu için genel görüntüsü şöyledir¹⁶³:

Ait Olduğu Dönem	Hasılat (milyon kuruş)	Ağnam Mevcudu (milyon)
1913/14	162,5	36,5
1914/15	213,7	37,2
1915/16	162,1	30,3
1916/17	132,5	27,4
1917/18	123,3	23,5
1918/19	(Tahmini) 250	22,2
1919/20	(Tahmini) 500	-

Bütçe mevcut olmamakla birlikte gelirlerine işgal kuvvetlerince el koyulan İzmir ili valiliğinin ihtiyacı olarak bir kısım ödeneğin çeşitli zaman fasıllarıyla havaleler şeklinde İstanbul Hükümetince gönderiliyordu¹⁶⁴. Belediye ihtiyaç duyduğu finansmanı, kendisine ait emlakın bir kısmını kiraya vererek ve bazılarını satılığa çıkararak sağlamaktaydı¹⁶⁵.

Bir para politikası uygulayabilecek gücü ve imkanı olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nda¹⁶⁶ Emisyon Hacminin yıllara göre aldığı durum aşağıdaki gibidir¹⁶⁷:

¹⁶² Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e. , s. 125, "Damga Vergisi", s. 114-116, "Patent Vergisi", II. , s. 527, "Su ve Kara Av Vergisi....."

¹⁶³ Vedat Eldem, a. g. e. I, s. 90

¹⁶⁴ **Ahenk**, 19 Teşrinisani 1335, s. 3 "Merkez Dester Hakanı memur ve müstahdeminin Eylül ayı Teşrinisani 1335 Ekiminin bedeli ile bahalılık zamlarına tasviye edilmek üzere defter hakanı emanetinden yüz yirmi üç bin otuz dört kuruş otuz paralık bir...havale...; **Ahenk**, 14 Şubat 1335, s.3; "Vilayet Polis müdüriyeti için tenvir ve teshin masrafı olarak kırk bin, kırtasiye yirmi bin, yem bedeli yirmi bir bin altı yüz yetmiş iki, müteferrikadan iki bin beş yüz ve bin beş yüz kuruş havalename gelmiştir."

¹⁶⁵ **Ahenk**, 3 Şubat 1336, s. 3

¹⁶⁶ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 134

¹⁶⁷ Kaynak, Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, Tercüme Eden: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Ocak 1977, s. 109

Yıllar	Emisyon Hacmi (milyon lira)
1915	1,50
1919	124,10
1920	161,00

Tedavüldeki kağıt paraların otuz milyon liralık bir bölümü imparatorluğun ekonomisinde can damarlarından birisi olan İzmir'in 1922 yılında yanmasıyla birlikte yok olmuştu¹⁶⁸.

I. Dünya Savaşı sırasında verilen kredilere teminat olarak gösterilen Almanya ve Avusturya'nın bankalarındaki altınların I. Dünya Savaşı sonrasındaki antlaşmalarla İtilaf Devletleri'ne tazminat olarak transferi, savaş yıllarında fazla miktarda altın çeken eyaletlerin - Suriye, Bağdat, Filistin - İmparatorluktan ayrılması, İstanbul ve İzmir'de altınları spekülâtif olarak toplayan ve bu altınları yurt dışına çıkaran tüccar ve ithalatçının faaliyetleri¹⁶⁹ Türk lirasının değerini altın karşısında düşürmüştü¹⁷⁰. Mütarekeyle birlikte yabancı paralar yeniden tedavüle işlem görmeye başlarken¹⁷¹ Yunan İşgal Ordusu Komutanlığı da tedavülünü mecburi kıldığı drahminin değerini de dikte ediyordu¹⁷².

"Milli Mücadele boyunca, askeri ve siyasi durumlara göre özellikle sterlin kurlarında iniş çıkışlar olmuştur. Kuva-yı Milliye'nin zaferleri, memleketten döviz çıkışlarını yoğunlaştırmıştır. Düşmanın ümitli olduğu günlerde ise kambiyo piyasasında Türk lirası değer kazanmıştır."¹⁷³ 1918'de altın liranın değeri 458 kuruş, Doların değeri 107 kuruşdu, sterlin 1919 yılında 374 kuruştü¹⁷⁴.

1919-1922 yılları arasında tedavüldeki banknot miktarları ve 1 sterlinin almış olduğu yıllık ortalama değerler ise şöyleydi¹⁷⁵

¹⁶⁸ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 135

¹⁶⁹ Vedat Eldem, a. g. m. , s. 400

¹⁷⁰ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III*, Tercüme Eden: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul Kasım 1992, s. 109

¹⁷¹ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 135

¹⁷² *Ahenk*, 22 Kanunî Evvel 1336, s. 2, "Drahminin Fiyatı; Emri Umumi; 220 numaralı ve 12-25.7.1920 tarihli, 3393 numaralı ve 3-12.8.1920... karargah-ı umumiyenin ... drahminin İzmir ili ve mülhakatında ve işgali askeri tahtında bulunana Asya-ı Sefirainin bilumum mahallerini mecburi tedavüllerini 12 kuruş on paradan (12,10) olmak üzere temin ediyoruz. Asya-ı Sefira İşgal Ordusu Komutanı"

¹⁷³ Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/ 7 (Kasım 1986), s. 65

¹⁷⁴ Stefanos Yerasimos, a. g. e. III. , s. 109; Feridun Ergin, a. g. e. , s. 65, "Reşat altını, Birinci Dünya Savaşı sonunda 472 kuruştü."

¹⁷⁵ Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü" , *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1987, s. 99

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

Yıllar	1Sterlinin Değeri(kuruş)	Tedavüldeki Banknotlar (milyon lira)
1919	381	159
1920	443	-
1921	605	-
1922	729	-

Ahenk Gazetesindeki bazı kambiyo değerleri ise şöyledir:

Cinsi Tarih	O.L. (Altın)	Sterlin (kağıt)	Fransız Frangı (kağıt)	Romanya Frangı (kağıt)	İtalya Frangı (kağıt)	Drahmi (kağıt)	100 Kuruş (Ruble)
16 T.sani 1335	380	335	9,10	3,00	7,20	13,20	57
19 T.sani 1335	380	340	9,20	3,00	7,20	13,20	57
23 T.sani 1335	388	337	9,10	2,35	7,50	13,25	65
25 T.sani 1335	385	335	9,50	2,32	7,50	13,25	67
26 T.sani 1335	386	343	9,20	2,38	7,10	13,30	60
27 T.sani 1335	385	344	9,20	3,00	7,15	13,30	65
3 Şubat 1336	470	400	10,00	2,20	7,20	13,35	70
14 Haziran 1337	587	549	11,29	-	7,08	8,38	-
15 Haziran 1337	580	538	11,17	-	7,08	8,14	-
16 Şubat 1338	685	665	13,24	-	7,26	6,00	-
13 Mart 1338	669	662	13,26	-	7,30	5,00	-
22 Mart 1338	678	666	13,30	-	7,32	5,15	-

1919-1920 yılları arasında Osmanlı altın lirası ve kağıt para arasındaki % olarak değer farkı ile tedavüldeki toplam kağıt para miktarı şöyledir¹⁷⁶:

Aylar	1919		1920	
	Evrak-ı Nakdiye	%	Evrak-ı Nakdiye	%
Ocak	161,0	393	161,0	383
Şubat	161,0	392	161,0	396
Mart	161,0	401	161,0	396
Nisan	161,0	347	161,0	431
Mayıs	161,0	334	161,0	424
Haziran	161,0	331	161,0	427

¹⁷⁶ Zafer Toprak, Türkiye'de "Milli İktisat" 1908- 1918, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 255

BÜLENT DURGUN

Temmuz	161,0	292	161,0	429
Ağustos	161,0	275	161,0	402
Eylül	161,0	285	161,0	428
Ekim	161,0	280	161,0	415
Kasım	161,0	282	161,0	441
Aralık	161,0	340	161,0	490

Kişi başına milli gelir Savaş nedeniyle % 39 azalarak¹⁷⁷ Savaş sonrası İstanbul ve çevresinde 2085 kuruş, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde 1180 kuruş, İç ve Doğu Anadolu bölgelerinde 771 kuruş dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir¹⁷⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamını saran kredi ağının başında Avrupalı kapitalistler vardı. Avrupalılar mamul madde üretimlerini yerli aracı azınlıklara kredili olarak veriyorlardı. Yerli toptancı azınlıklar da bu mamul maddeleri halka satacak olan bakkallara kredi açıyorlardı. Bakkalların satışları kredilendirmeleriyle borçlandırma en tabana yansıtılıyordu. "Kimi zaman hasada kadar vadelendirilen borç verme işinde tefeciliğe varan uygulamalara rastlanıyordu"¹⁷⁹.

"1909-1918 yılları arasında Anadolu'yu terk eden yabancı bankalar sayesinde rekabet ortamından uzak bir şekilde Anadolu'da piyasaya giren milli bankaların umudu yabancı alıcılara karşı yerli üreticiyi koruyacak kredi verme imkanıydı. Genel nitelik olarak tüccar örgütlerini andıran bir yapıda teşekkül eden ve bol kazanç sağlayan milli bankalar, bankacılığın bu olmadığını Mütarekenin imzalanmasıyla gördüler. 1920'lere gelindiğinde yabancı sermaye temeline dayalı olarak bankalar bir şirketin uzantısı olmaktan çok bağımsız olarak ticareti finanse ediyorlardı"¹⁸⁰.

1920'lerde Türkiye'de sayı ve sermaye açısından artarak kurulan bankaların kurucularını iktisadi ve toplumsal alanlarda güçleşmiş büyük tüccar ve çiftlik sahipleri oluşturmaktaydı¹⁸¹. İncelediğimiz dönem yabancı sermaye yatırımlarında en fazla yeri madencilikten sonra bankacılık almaktaydı¹⁸². Yine bu dönemde bir merkez bankasının da bulunmayışı, yabancı bankaların faaliyetlerinin hükümet tarafından kontrolünü imkansız kılıyordu¹⁸³. Böylelikle yabancı bankalar mali yaşamı tamamen kontrolleri altına alabiliyorlardı¹⁸⁴. 1920'lerde toplam 63

¹⁷⁷ Feridun Ergin, a. g. m., s. 70

¹⁷⁸ Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e., s. 99

¹⁷⁹ Çağlar Keyder, a. g. e., s. 161

¹⁸⁰ A. g. e., s. 139

¹⁸¹ A. Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Araştırmalar, s. 411-412

¹⁸² Çağlar Keyder, a. g. e., s. 84

¹⁸³ A. g. e., s. 173

¹⁸⁴ A. D. Novıçev, a. g. e., s. 104

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

milyon sterlini bulan yabancı sermayenin “%45’i Alman %26’sı Fransız, %17’si İngiliz, %4’ü Belçikalı ve %2’si Amerikalı”lara aitken bu sermayenin sektörel dağılımı ise 1923 yılında aşağıdaki gibiydi¹⁸⁵:

Ekonominin kesimleri	Kuruluşların Sayısı	Yatırılmış Sermaye (Milyon Sterlin)	Toplam Yabancı Sermayenin % dağılımı
Demiryolları	7	39,2	62
Bankalar	23	10,2	16
Liman işleri ve ilgili belediye hizmetleri	11	5,0	8
Ticaret	35	3,6	6
Madencilik	6	3,0	5
İmalat	12	2,4	3
Toplam	94	63,4	100

İmparatorluk içinde yoğun yatırım alanlarına sahip olan yabancı bankalar, özellikle Milli Mücadele’nin sonuna kadar geçen zaman boyunca büyük paralar kazanmışlardı¹⁸⁶. Bankalar senetle kredi vermekten, teminat mektubu düzenlemeye kadar pek çok bankacılık işlemleri yapmaktaydılar. İmparatorluk sınırlarında içi de, 1922 yılında aşağıda mevcut bankalar ve şubeleri verilmiş bulunanlar arasında İzmir’de aktif olarak “*Memalik-i Şarkıye Fransız Bankası*”nın ve “*Banca di Roma*”nın çalıştıklarını, verdikleri reklamlardan görebiliriz¹⁸⁷.

1922 Yılında Mevcut Bankalar¹⁸⁸

Bankanın Adı	İstanbul’da Teessüs Tarihi	Memleketin Diğer Mahallerinde Şubeler
Alman		
Deutsche Bank	1906	Bağdat

¹⁸⁵ Y. S. Tezel, a.g.e. , s. 107’den alınmıştır.

¹⁸⁶ Yaşar Aksoy, a. g. e. , s. 44; Richard Lewinshon, *Esrarengiz Avrupalı Zahoroff*, Çeviren: Cem Muhtaroglu, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1991, s. 117 - 118

¹⁸⁷ *Ahenk*, 18 Teşrinisani 1336, 27 Şubat 1338, s. 2; Vedat Eldem, a. g. e. , s. 212

¹⁸⁸ A. g. e. , s. 212

BÜLENT DURGUN

Deutsche Orient Bank	1906	İzmir, Edirne, Bursa, Adana
Fransız		
Credit Lyonnais	1875	İzmir, Yafa, Kudüs
Banque Française des Pays d'Orient	1918	-
Banque de la Seine*	1919	-
İngiliz		
National Bank of Turkey	1910	İzmir
Anglo-Levantine Banking	1902	Beyrut, Hayfa, Kudüs
Commercial Bank of the Near East	1922	-
Amerikan		
American Express Co.Inc.	1921	-
Avusturya		
Wiener Bank Verein	1905	-
Union Bank	1909	-
Macar		
Banque Hongorise	1910	-
İtalyan		
Banca di Roma	1909	İzmir(1919)
Banca İtalyana di Santo	1918	-
Banca Commerciale İtaliana	1919	-
Yunan		
Banque d'Athenes **	1904	İzmir, Mersin, Samsun, Trabzon
Hollanda		
Hollandsche Bank voor de Medellandshe Zee	1921	-
Rus		
Banque Russe pour le Commerce Entanger	1909	-
Rumen		
Marmarosh, Blank and Co.	1919	-

*Seine Bankası'nın oniki milyon dolarlık ana parası zaharoff'a aitti. Zaharoff ise Anadolu'da yetişen ve suç işleyerek Fransaya kaçan orada silah tüccarlığı yaparak zengin olan Yunan işgalini kısmen finanse eden, Rum asıllı

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

Fransız bir girişimcidir¹⁸⁹. **“Yunan sermayesi ile L'Mnion Parisienne'nin ortak girişimleriydi.”¹⁹⁰

Alman ve Avusturya sermayeli bankalar I. Dünya Savaşı yıllarında İmparatorluk içinde etkin bir alana sahip bulunmaktaydılar, ancak savaşın sonunda imzalanan Mondros mütarekesiyle Alman ve Avusturya sermayesi dışlanarak İtilaf Devletlerine ait bankalar etkinliği ele geçirmişlerdir¹⁹¹. Mütareke'nin getirdiği belirsizlik ve olağanüstü piyasa şartlarından faydalanmak isteyen itilaf devletleri sermayeli bankalar bu dönemde hızlı bir artış gösterirler¹⁹². “1914'de bütün işlemleri durdurulan Osmanlı Bankası ise Mütarekeyle birlikte İngiliz-Fransız çıkarlarını korumaya devam ettiler¹⁹³.”

Her ne kadar madencilik, demiryolu, tramvay vs. gibi sektörlerdeki yatırımları destekleyebilecekleri düşünülse de, incelediğimiz dönem içinde kurulmuş olan milli bankaların amacının çiftçiyi kredilendirmek, tarım alanını desteklemek olduğu görülmektedir¹⁹⁴. Ancak 1922 yılı Ağustosuna gelindiğinde milli bankacılığın hala amacına ulaşamadığını, dolayısıyla bölge tarımının himaye ve destek beklediği gözlenmektedir¹⁹⁵:

“Tütün zürrainın hayat-ı umumiye ve hususiyeleri cidden muhtaç-ı himayedir. Zürrainın iktisad-i servet edebilmesi için emniyetli tütün bankasına ihtiyaç vardır. Bu köylerde eshab-ı servetden bir kaç kişi kendi paralarını ve münhasıran (Gavur köyü) ve havalisi zürra'ı bütün mesaisini tütüncülüğe haşr etmiş olduğu halde mesailerinin fevaidini köylerinde mütekalbe eşhasa kaptırmaktadırlar. Adilane bir şekil tediye muntazam ve müterrid bir tarz-ı idare ile ortada bir tütün bankası olsa zürrainın perişan-ı hayatını hitama çıkaracağı pek tabidir.”

1888'de çiftçiyi desteklemek maksadıyla, ilk yerli Türk sermayesi ile kurulan banka olan Ziraat Bankası, kuruluşunda % 1'lik öşür zammını sermaye yaparak, Cumhuriyet'e kadar mevduat kabul etmemiştir¹⁹⁶. Mondros Mütarekesi

¹⁸⁹ DH- KMS, Dosya 55/3, Belge no. 19, Bank-ı Osmani ile bazı tüccarı dolandırıp Amerika'ya firar eden Osmanlı aleyhinde faaliyet gösteren Rum asıllı Vasil Zahroff hakkında yapılan tahkikatdan bir netice alınamamıştır. ; Richard Lewinshon, a. g. e. , s. 117; Kenan Kırkpınar, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Türk İmajı”, Ç. T. T. A. D. /3, İzmir 1993, s. 171, “İngiltere'de; maddi destekçisi Sir Basil Zaharoff olan Yunan lobisinin, Yunan sempatizanları kuruluşların, kilisenin yaptığı birçok çalışmanın yanısıra, basında çıkan yazılarında Yunanistan'a verdiği desteğin oranı hayli yüksekti...”

¹⁹⁰ Engin Berber, a. g. e. , s. 16

¹⁹¹ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 140

¹⁹² Vedat Eldem, a. g. e. I, s. 211

¹⁹³ Tülay Alim, a. g. e. , s. 178 - 179; Tanık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1986, s. 348

¹⁹⁴ A. Gündüz Ökçün, a. g. m. , s. 411 - 412

¹⁹⁵ Türkiye İktisad Mecmuası, 24 Ağustos 1922, “Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsulü”, s. 199

¹⁹⁶ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 139

sonrasında kaybedilen topraklarda bulunan şubeler kapanarak, 1918'deki 387 şubeden geriye 1920'de 316 şube ve ajans kalmıştı¹⁹⁷.

İşgal bölgelerindeki şubelerin kontrolü merkezi İzmir'de bulunacak olan ve Yunan İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliğince seçilecek beş kişilik meclisin elinde olacak, kadrolar ve memurlar bu meclis tarafından atanarak, "Maaşlar drahmi veya frank üzerinden tesbit edilmiş, memur statüsünde bazı değişiklikler yapılmıştır."¹⁹⁸

Ziraat Bankası'nın incelediğimiz dönem içindeki durumu şöyledir:¹⁹⁹

Yıllar	İtibari Sermaye	Tahsil edilen sermaye	Mali Kaynak			Mevcut ve Kullanılan		
			İhtiyat Akçesi	Vadeli Tevdiat	Vadesiz Tevdiat	Kasa ve Bankalarda ki Miktar	İkrazat	Safi Temettü
1918	1500	12835	120	1627	-	9628	4008	393
1919	1500	13213	187	797	-	7222	4359	82
1920	1500	11482	196	89	-	2473	3547	-
1921	1500	12249	151	87	-	2333	4058	-
1922	1500	13380	135	126	-	3627	4390	-
1923	1500	15077	96	700	-	6528	8037	313

1920 yılında bankalara yatırılan toplam mevduat 1.675.000 liraydı²⁰⁰, 1911-1922 yılları arasında Anadolu'daki Milli Banka sayısı 7'yd²⁰¹, 1921'de bu bankaların mudi sayısı ise 1560 kişiydi²⁰².

1911-1922 yılları arasında yerli özel ve devlet bankalarının durumu şöyleydi²⁰³:

¹⁹⁷ Vedat Eldem, a. g. e. /, s. 298

¹⁹⁸ A. g. e. , s. 207

¹⁹⁹ 1930 İstatistik Yıllığı, s. 259

²⁰⁰ Osman Nebioğlu, a. g. e. , s. 62

²⁰¹ Oya Siliier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar, s. 490

²⁰² A. g. m. , s. 508

²⁰³ Mustafa A. Aysan, a. g. m. , s. 101

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

	Sayı	İtibari Sermaye	Ödenmiş Sermaye
Yerli-Özel Bankalar	9	3490000	2978673
Devlet Bankaları	2	31047300	25292000

Milli Bankaların 1920-1922 yılları arasındaki gelişimi ise aşağıdaki tablodan takip edebiliriz²⁰⁴.

Yıllar	Toplam Mevduat (milyon lira)	Index 1920=100	Toplam Mevduattaki Payı		Mudi Sayıları (bin kişi)	Index 1920=100
			Milli B.	Yabancı B.		
1920	1,7	100	32	68	2	100
1921	2,4	144	47	53	3	150
1922	2,7	153	50	50	4	200

Ticaret Sektörü

Bu sektörde Türkler Mütareke ve İşgal döneminde I. Dünya Savaşı öncesine göre nisbeten daha aktif olmakla birlikte²⁰⁵ yine de ekonominin genel yapısında Savaş öncesine oranla fazlaca bir farklılık yoktu. Durumun böyle olduğunu 9 Eylül'de Ermeni ve Rum tüccarların İzmir'i terk etmesiyle bölge ekonomisinde yaşanan boşluktan kolaylıkla anlayabiliriz²⁰⁶. Mevcut Türk tüccarı ise üretici ile ihracatçı azınlık ilişkilerinde aracılık yapmaktaydı²⁰⁷. İsmail Cem'in "Köylünün 'devlet kapısındaki' işini takip eder, onun ilkel güvenliğini sağlar, aç kalmamasına, tohumuz kalmamasına dikkat eder..." diyerek tasvir ettiği "eşraf"ın ticaret içindeki rolü aracılık yapmakla sınırlıdır²⁰⁸. Örneğin İzmir'de 1922 yılında palamut işiyle uğraşan toplam otuz ticarethanenin en işlek ve kazançlı olanları, Avrupa ve Amerika ile ticaret yapan yabancı ticarethanelerdir²⁰⁹. Zaten I. Dünya Savaşı sırasında büyük bir zarar görmüş olan Türk ticaret filosunun Avrupalı ve Amerikalı rakipleri ile rekabet edecek güçleri de yoktu²¹⁰. Her ne kadar Avrupalı tüccar için ticaret sektörü iştah açıcı idiyse de, bilindiği üzere siyasi istikrar arayan

²⁰⁴ A. g. m. , s. 101

²⁰⁵ Kemal Arı, a. g. m. , s. 25

²⁰⁶ A.g. m. , s. 31-36

²⁰⁷ H. Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul 1987, s. 165

²⁰⁸ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 12. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul Şubat 1995, s. 299 - 300

²⁰⁹ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 166

²¹⁰ Hamit Sadi Selen, a. g. e. , s. 154, "1913'te Türk Ticaret Filosu 110.000 tonilato iken 1918'de 50.000 tonilatoya inmiş bulunuyordu"

yatırımcı için bölge son derece kaygıya mazhar idi. “Bu kaygıyı duyanlar Türkiye’deki olayların gelişmesine kadar beklemeyi yeğ tutuyorlardı. Bu beklemenin başka nedenleri de vardı: Örneğin fiyatların sürekli artması para değerinin düşmesi sonucu ortaya çıkabilecek fiyat dalgalanmaları, taşıma sorunlarının yarattığı güçlük ile ticarete görünen düzensizlik” gibi²¹¹. Buna rağmen yabancı yayınlarda Türkiye’yle yapılacak ticareti özendirici yazılara rastlanıyordu²¹². Neticede yatırım yapan yabancı sermayenin üçte birinin de ticaret sektöründe yer aldığını görebiliyoruz²¹³.

I. Dünya Savaşı esnasında İttihat ve Terakki Partisi’nin “Milli İktisat” uğruna göz yumduğu spekülasyonlardan büyük kazançlar elde etmiş olan Türk girişimcileri Mütareke ve İşgal döneminde “Serseri Sermaye” olarak bulunuyorlardı. Sayıları fazla olmamakla birlikte bu zenginlerin bir kısmı spekülatiflere açık olup ellerindeki sermayeyi nerede kullanacaklarını bilmezken diğer bir kısmı da akıllı yatırımlarla sahalarda etkin bir hale gelmişlerdi²¹⁴.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi olan Milli Mücadele yıllarında Anadolu’yu ve Türk insanını sömürme gayretleri içinde bulunan emperyalist güçlerle “paranın milleti olmaz” felsefesi ile anlaşabileceklerini ve Ermeni, Rum azınlığın, Anadolu’da üstlenmiş oldukları sömürü aracılığı rolünü devralabileceklerini düşünen, yerli burjuvazi (!) başlangıçta Yunan işgaline tepkisiz kalmıştı. Tefik Çavdar ifadesinde “...bağımsızlık savaşının hemen arkasından, ... emperyalist güçler, Anadolu üzerine pazarlıklarını sürdürmüşler ve bağımsızlık savaşını gerçekleştirmiş bir ülkenin Meclisi içerisinde kendilerine ortaklar bulabilmişlerdi...”²¹⁵ derken mevcut meclisin içinde bulunduğu genel düşünsel durumu ifade ediyordu. İçeride finansman sağlayabilmek için eşrafi yanında görmek isteyen Milli Mücadele kadrolarını²¹⁶; yerli tüccar ve “toprak ağa”ları işgal bölgelerinde varlıklarına zaman içerisinde el koyularak özellikle Ermeni ve Yunanlı aracılara peşkeş çekilmesinden duyduğu rahatsızlık neticesinde desteklemeye başlamıştı. Yerli tüccarın “yabancı işgale karşı görevlerini yapmak için dikkatli, özenli ve tutarlı çalışmaları”nın²¹⁷ temelinde yatan en önemli sebep budur. Bu nedenle Milli Mücadele sonrasında yabancı çıkarlarına ait konuların meclis içinde destek bulması yadsınmamalıdır.

İzmir’deki faaliyetlerine 1880 yılında Fransızların öncülüğünde Kordon’da başlayan İzmir Ticaret Odası’nın, yabancı etkisi, hatta yabancı kontrolündeki uygulamaları ancak 1922 yılındaki yangınla birlikte son bulmuştu.

²¹¹ İzzet Öztoprak, a. g. e. , s. 59

²¹² A. g. e. , aynı yer

²¹³ Çağlar Keyder, a. g. e. , s. 81

²¹⁴ Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849- 1949)*, Meşher Basımevi, İzmir 1949, s. 73

²¹⁵ Tefik Çavdar, *Osmanlıların Yarı - Sömürge Oluşu*, (a. g. e. III olarak kısaltılacaktır.)Ant Yayınları, İstanbul Ocak 1970, s. 156

²¹⁶ İsmail Cem, a.g. e. , s. 299

²¹⁷ Yaşar Aksoy, “İzmir’de İlk Ulusal Tüccarlar ve Ticaret Odasının Öyküsü”, Ç. T. T. A. D. , I/3, s. 55

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

Oda yönetiminde 1 Kasım 1922 tarihine kadar sürekli yabancılar ve azınlıklar söz sahibi olmuşlardır²¹⁸.

İzmir ticaretinin büyüklüğü Bursa tüccarının dahi dikkatini çekmiştir. İşgalden evvel Bursa tüccarının İzmir ticaretinden faydalanmak maksadıyla, Bursa'da her malın çuvalından (alıcı ve satıcıdan ayrı ayrı olmak üzere) birer kuruş alarak bir Bursa dairesi oluşturmak isteklerine dair Vilayet İdare Meclisine onaylanmış olan dilekçelerinin Dahiliye Nezaretine gönderildiği haberini görmekteyiz²¹⁹. Ancak daha sonraki nüshalarda konu ile ilgili bir habere rastlayamadık.

İzmir limanı Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok ihracat yapan limanı idi. 1919 yılında 1916 yılına oranla %5 düşük bir şekilde gümrüklerden tahsil edilen vergiler²²⁰ "Uluslararası Mali Kontrol Komisyonu"nun atayacağı bir genel müdürün sorumluluğuna verilecekti²²¹. İzmir Belediyesine bağlı olarak çalışan İzmir Gümrük İdaresine²²² 1919'da işgalle birlikte Yunanlılar el koydular²²³. İşgalle birlikte İmparatorluğun en fazla gelir getiren yerlerinden birisi olan İzmir Gümrüğü'nün gelirleri artık İstanbul'a gitmezken²²⁴, işgal günü yapılan talandan, kırim ve hırsızlıktan gümrük idaresi de nasibini almıştı²²⁵. İzmir gümrüğü Argiroplos tarafından kontrol edilmeye başlarken, çalışmalar işgal öncesindeki gibi devam etmiş, ancak gümrük idaresinden görevli bazı Türk memurlarının işlerine son verilirken, yerlerine Yunanlı ve Rum memurlar alınmıştı. Türk ve Rum memurlar arasında anlaşmazlıkların çıktığı görülmüştü²²⁶. Gümrük gelirlerinin bir kısmı aşağıda gösterildiği gibidir²²⁷:

Bölüm Yıl	İthalat krş	İhracat krş	Paket krş
1919	127530965	7472818	3144973
1920	149632792 (on aylık)	156111139 (on aylık)	
1921	134603863	26446324	

²¹⁸ Tülay Alim, a. g. e., s. 174; Tevfik Çavdar, a. g. e. III, s. 80; Yaşar Aksoy, a. g. e., s. 216; aynı yazar, a. g. m., s. 56 - 60

²¹⁹ Ahenk, 14 Şubat 1335

²²⁰ Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e., s. 121; Tevfik Çavdar, a. g. e. III, s. 93

²²¹ Nihat S. Sayar, a. g. e., s. 292

²²² Yaşar Aksoy, a. g. e., s. 58

²²³ Süleyman Vasfi Bey, "Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları", Haz. Zeki Arıkan, Üç İzmir, s. 243; Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e., s. 123, "İşgal Komutanı Zarifiy, kentte sıkıyönetim ilan etmiş, gümrük dahil birçok idarelere el konmuştu..."; İbrahim Arıkan, a. g. e., s. 78

²²⁴ Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e., s. 247

²²⁵ Süleyman Vasfi, a. g. m., s. 246

²²⁶ A. g. m., s. 249- 251

²²⁷ A. g. m., s. 251

23 Kasım 1919'da Trakya ile ticareti serbest bırakan Yunan idaresinin²²⁸ Mayıs 1921'de Trakya ile yapılacak olan ithalat ve ihracattan gümrük vergisi uygulaması başlattığını görüyoruz²²⁹. Anadolu'ya ticari mal gönderilmesinden vergi alınmaya başlanırken Yunanlıların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için getirmiş oldukları malları vergiden muaf tuttuklarını, gümrük idaresinin çeşitli etkileriyle gümrük oranları ve uygulanış şekillerini değiştirdiklerini, Türk-Yunanlı memurlar arasındaki koordinasyonsuzluklara neden olan uygulamaların mevcut olduğunu görmekteyiz²³⁰. Bu tür uygulamalardan dolayı gümrük memurları görevlerini tam olarak yapamıyorlardı. Fırsatçı bir kısım tüccar da ya malı daha gemilerdeyken alıyor ya da bu koordinasyonun değerlendireceği malların Yunanlılara ait olduğunu beyan etmek suretiyle gümrük vergisinden muafiyet yollarını kolluyor ve kazançlarını arttırıyorlardı²³¹.

Vergilendirme ve vergi toplama işlemleri İzmir'de işgalden önce yapıldığı şekliyle devam ediyordu. İşgalden evvel toplanan vergilerin fazlalıkları tahsilatında eksiklik olan bölgelerin bu açığı kapatmakta kullanılıyor, işgal döneminde Yunan makamlarının bu konudaki uygulamaları ile ilgili açıklayıcı bir bilgi mevcut değildir²³².

İşgalin etkilerini fiilen yaşayan Ege bölgesi üreticilerinin bundan etkilenmemesi söz konusu olamazdı. Doğal olarak bundan ticaret de payını alıyordu. Nitekim I. Dünya Savaşı öncesi Ege bölgesinden tütün dahil yapılan ihracat 8 milyon altın civarındayken 1920 yılında reel olarak 2/3 oranında azalarak 3 milyon liraya düşmüştü²³³.

İzmir'in işgal dönemi dış ticareti ise aşağıdaki şekilde cereyan etmiştir²³⁴:

Yıllar	İthalat (milyon L.)	İhracat (milyon L.)
1919/20	16,8	31,4
1920/21	19,2	33,4
1921/22	18,4	25,1
1922/23	14,7	28,1

²²⁸ Ahenk, 23 Teşrinisani 1335

²²⁹ Süleyman Vasfi, a. g. m. , s. 253

²³⁰ Süleyman Vasfi, a.g.m. , s. 243 -254

²³¹ Vedat Eldem, a. g. m. , s. 400

²³² A. g. m. , s. 401

²³³ Aynı yazar, a. g. e. I, s. 142

²³⁴ A.g.e. , s. 142; "...İzmir'de bulunan Amerikan konsoloslu İzmir'den Amerika'ya yapılan ihracatın 1921'de 10.406.552 ve 1922'de 9.837.774 dolar olduğunu rapor eder..."; E. G. Mears, "Foreign and Domestic Commerce", *Modern Turkey*, s. 336

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

Bu dönemde yukarıdaki şekilde gerçekleşen dış ticaretin ülkelere göre genel dağılımı ise şu şekildedir²³⁵ :

Dış Ticaretin Ünelere Göre Dağılımı

Ülke	Genel İhracat İçindeki Payı(%)	Genel İthalat İçindeki Payı(%)
İngiltere	35,6	36,8
Fransa	28,7	11,8
Avusturya- Macaristan	9,9	18,4
Rusya	3,1	7,4
İtalya	3,6	4,0
Almanya	2,2	2,3
Yunanistan	2,9	1,6
Romanya	1,5	2,9
Bulgaristan	0,9	3,1
A.B.D.	2,1	0,9
Belçika	0,7	2,1
Hollanda	1,9	0,8
Diğer Ülkeler	6,9	7,9
Toplam	100	100,0

Almanya'nın dış ticari ilişkilerdeki yeri mütarekeyi takip eden dönem içerisinde bir azalma göstermektedir²³⁶. Aynı dönem içinde ise Amerikan basınından da takip edilebileceği gibi Amerika'nın Türkiye'den yaptığı ticarete özellikle ithalatta büyük bir artış olmuştur²³⁷. İzmir limanına bu dönem içinde en çok uğrayan gemilerin Yunan gemileri olduğu Ahenk gazetesinde yayınlanan haberlerde dikkati çekmektedir²³⁸.

I. Dünya Savaşının bitiminde imzalanan mütarekeden sonra Alman, İngiliz ve Fransız tüccarlarının ticari kaygılarına ve Anadolu'nun "ticari kaynağı"ndan pay kapma mücadelesine Amerikan girişimcilerinin de katıldıklarını görmekteyiz²³⁹. Amerikalı yatırımcılar büyük umutlarla²⁴⁰ I. Dünya Savaşı'ndan

²³⁵ Ahenk, 16 Mart 1338, Bununla birlikte Ahenk gazetesinde incelediğimiz dönem içinde tabloda belirtilen ülkelere ait gemilerin çeşitli zamanlarda İzmir limanına uğrayarak "emtia-yı ticariye getirdikleri haberlerine rastlanır; Alptekin Müderrisoğlu, a. g. e., s. 83;

²³⁶ Çağlar Keyder, a. g. e., s. 101

²³⁷ Ahenk, 5 Mart 1338; Çağlar Keyder, a. g. e., s. 118

²³⁸ Ahenk, 19 Teşrinisani 1335; 16 Teşrinisani 1335; 27 Teşrinisani 1335; 19 Mayıs1338

²³⁹ E. G. Mears, a. g. m., *Modern Turkey*, s. 351

²⁴⁰ A. g. m., s. 354

evvel Almanların kullanmış oldukları propagandayı işleyerek, Almanların da söyledikleri gibi “Türk toprağı işgal etmemiş bir ülke”... “Düyunu Umumiye ilgisi yok”...²⁴¹ diyerek işgal döneminde İzmir’in iktisadi yaşantısında rol almaya çalışıyordu.

Amerika’ya ihraç edilen ürünlerin başında tütün geliyordu²⁴². Tütünden sonra üzüm²⁴³, incir, meyan kökü, tiftik, halı ve kilim geliyordu²⁴⁴.

Yunan işgali altında bulunan İzmir ve Ege Bölgesi’nin ihraç için yapmış oldukları üretimin Yunanistan’ın ihraç ürünleriyle hemen hemen aynı olması iki bölgenin arasındaki ticari ilişki düzeyini asgari seviyede tutuyordu. Bununla birlikte İzmir’in incelediğimiz dönem içinde Yunanistan’la olan ilişkileri artmıştı. Çoğunlukla göçmen taşımakla birlikte Yunan gemileri silah ve mühimmatın yanı sıra bazı durumlarda bölgenin ihtiyaç duyduğu malzemeyi de getiriyorlardı. Örneğin temelinde yerel basını kontrol alma isteği yatmakla birlikte, İzmir gazetelerinin ihtiyacı olan kağıt Yunanistan’dan getirilebiliyordu²⁴⁵.

İncelediğimiz dönem içerisinde İzmir’e “emtia-yı ticariye” adı altında en çok getirilen malların başında “kasaplık hayvan” geliyordu. Çeşitli ülkelerden getirilen canlı hayvan ihtiyacının aynı dönemde Yunanistan’da da mevcut olduğu görülmektedir²⁴⁶. Bunun haricinde yurtdışından ithal edilen malların genellikle son moda ceket, bluz²⁴⁷, şişe, bardak, porselen fincan, alüminyum kaşık, dikiş makinesi²⁴⁸ vb. gibi lüks tüketim eşyası olduğu görülmektedir.

İncelediğimiz dönem içindeki ticaretin şeklini aşağıdaki alıntı özet olarak anlatmaktadır: “İktisadi faaliyet drahminin tenezzülünden dolayı hemen hiç yok. Bir çok tüccar iflas etmek üzeredir. Bundan dolayı yerli Rum tüccardan pek çokları Yunanlıların gelip bu vaziyete sebebiyet verdiklerinden dolayı gayri memnundurlar ve Türk idaresini istiyorlar. Ziraiyat iyi değildir. İstiryadis yağ ihracının memnu olduğunu ilan etti. Tüccar bundan çok zarar görüyor. Kasaplık hayvanat sair havaliden müsade tahtında geliyor. Bunun için pek çok rüşvet vermek lazımdır.”²⁴⁹

I. Dünya Savaşı’nın sonunda tütün ticaretinin de düzeni bozulmuştu. Tütün ticaretinden anlamayan tecrübesiz yerli tüccar Mütarekenin sonunda doğrudan doğruya Avrupa ve Amerika’ya mal gönderme girişimlerinde bulundular. Bütün

²⁴¹ Tevfik Çavdar, a. g. e. III, s. 154

²⁴² Ahenk, 19 Şubat 1338; *Türkiye İktisad Mecmuası*; 24 Ağustos 1922, “Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsulü”, s.200, “Avrupalılar, bilhassa Amerikalılar daima Gavur köyü tütününü mazhar olduğu şöhratte arıyorlar ve her vakit bu tütünlere iyi bir fiyat veriyorlar”; E. G. Mears, a. g. m. , s. 336

²⁴³ Ahenk, 19 Şubat 1338

²⁴⁴ E. G. Mears, a. g. m. , s. 336

²⁴⁵ Haydar Rüştü Öktem, a. g. e., s. 53

²⁴⁶ Ahenk, 23 Teşrinisani 1335; 19 Şubat 1338; 9 Haziran 1338; 16 Mart 1338

²⁴⁷ Ahenk, 3 Şubat 1336

²⁴⁸ Ahenk, 23 Teşrinisani 1336

²⁴⁹ Zeki Arıkan, a. g. e. , 3 Haziran 1337 tarihli Akşam gazetesinden alıntı., s. 255

İŞGAL YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK DURUMU

sermayelerini bu işe bağlayan Türk girişimciler, pazarın ihtiyaçlarını bilen ve belirli bir pazar oluşturmuş bulunan yabancı tüccar karşısında çok büyük bir darbe olarak yıkıldılar. Çok az sermaye sahibi bu durumdan kendi varlığını koruyabilecek kadar sağlamlıkla kurtulabildi²⁵⁰.

İşgal günü ve takip eden dönemde İzmir'in Türk ve Müslüman küçük esnafının mağaza ve dükkanları başta olmak üzere pek çok mal varlığı talan edilmiş²⁵¹ olmakla beraber dükkanlarda pek çok ihtiyaç maddesine cevap bulunabiliyordu. Yerli ve yabancı üretimi mallar küçük esnafa ait dükkanlarda pazarlanabiliyordu²⁵². Kiralık dükkan bulmak da sorun teşkil etmiyordu. Ahenk gazetesinin çeşitli nüshalarında kiralık dükkan ilanlarına rastlamaktayız²⁵³. Ancak tezgahlarında hemen hemen her türlü ürünü bulunduran dükkanların satışlarının pek de fazla olduğu söylenemez. Hemen her dükkan satışlarını arttırabilmek için indirimler, sezon sonu tenzilleri uygularken, bazı dükkanların satışlarını arttırabilmek için piyangolar ve çekilişler²⁵⁴ düzenlediklerine bile rastlanmaktadır²⁵⁵. Başta Atina ve Paris olmak Avrupa'da uygulanan ürün fiyatları ve bu fiyatlardaki artış ve eksilişlerin etkileri İzmir'de bulunan "ticaret evlerinde" hissediliyordu. Nitekim Atina ve Paris'teki 1336 Aralık ayında uygulanan tenzilat neticesinde İzmir'de bulunan pek çok ticarethane zarar etmişti²⁵⁶.

1920 yılına kadar Anadolu'da kurulmuş olan şirketlerin 11'i İzmir'de bulunuyordu²⁵⁷. "...Savaş yılları olan 1920-1922 arasında, Türkiye'de anonim şirketleşme hareketi, hem sayı, hem de nominal ve ödenen sermayeler bakımından, büyük bir gerileme göstermiştir."²⁵⁸ 1920-1930 yılları arasında kurulan A.Ş.'ler İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da yoğunlaşmakla birlikte, bu dönemde İzmir'de kurulan 10 Anonim şirketten 4'ünü oluşturan yabancı sermayeli A.Ş.'ler toplamı 201 A.Ş. içinde %1,99'luk bir oran teşkil ediyorlardı²⁵⁹. 1920-1922 yıllarında anonim şirketleşmenin % 0'a yaklaşık olduğu²⁶⁰ dikkate alınacak olursa bu dönem içinde gerek yerli sermayeye, gerekse yabancı sermayeye dayalı anonim şirketin kurulmadığını söyleyebiliriz.

²⁵⁰ "Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsülü", *Türkiye İktisat Mecmuası*, s. 199

²⁵¹ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara Haziran 1974, s. 177

²⁵² Ahenk, 19 Mayıs 1336

²⁵³ Ahenk, 3 Şubat 1336

²⁵⁴ Ahenk, 13 Mart 1338

²⁵⁵ Ahenk, 24 Şubat 1338

²⁵⁶ Ahenk, 17 Kanunuevvel 1336

²⁵⁷ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 62

²⁵⁸ A. Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Sevinç Matbaası, (a. g. e. II olarak kısaltılacaktır.) Ankara 1971, s. 122

²⁵⁹ A. g. e. II, s. 116-126

²⁶⁰ A. g. e. II, s. 130, "...Savaş yılları içinde (1920-1922) yılları arasında, yabancı sermayeli Türk Anonim şirketleri gerek sayı, gerek nominal ve ödenen sermayeler bakımından devamlı bir düşme göstermiştir. Bu düşüşün 1922 yılında sifıra yaklaştığını görüyoruz: sayı: %50 nominal sermaye: %27 ve ödenen sermaye: %0,02"

Yüzeysel olarak bakıldığında mevcut anonim şirketlerin yönetim ve işletim faaliyetlerini normal olarak sürdürdüklerini söyleyebilirsek²⁶¹ de, bu şirketlerin büyük çoğunluğunun Türk-Yunan harbinin etkisiyle ticari hacimlerinde bir artış sağlayamayarak²⁶² tasviye edildiğini görüyoruz²⁶³.

Bu dönem içerisinde sigorta şirketlerine de rastlanmaktadır²⁶⁴. Ancak sigorta şirketlerinin durumu, kazanç ve işlevleri hakkında teferruatlı bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte sigortacılığın İzmir'in işgal döneminde bir belirsizlik ve güvensizlik ortamı içindeki ticaret hayatına güven telkin ederek canlılık getirdiğini söyleyemeyiz.

İzmir bölgesinde ve çevresindeki muhasipliklere bağlı olan hesaplar İzmir'in kurtuluşuyla Büyük Millet Meclisi hükümeti hesaplarına aktararak bütçeye dahil edilmiştir²⁶⁵.

²⁶¹ Ahenk, 22 Mart 1338

²⁶² Kemal Arı, a.g.m. , s. 42

²⁶³ Ahenk, 24 Teşrinisani 1336

²⁶⁴ Ahenk, 24 Nisan 1338

²⁶⁵ Vedat Eldem, a. g. m. , s. 402